

Ελληνικές μεταφράσεις στον 18ο αιώνα:

«Μετα-δοτικές ή προδοτικές»·

«πιστές και άσχημες» – «άπιστες και όμορφες»¹

Ο προβληματισμός για την πιστότητα της μεταφραστικής μεταφοράς από τη γλώσσα εκκίνησης στη γλώσσα άφιξης και για τη σχέση πιστότητας και καλλιτεχνικού αποτελέσματος είναι, φυσικά, παλιότερος απ' τον αιώνα των Φώτων· πρέπει να είχε ήδη αποκρυσταλλωθεί στις δύο κύριες ευρωπαϊκές γλώσσες εκκίνησης των ελληνικών μεταφράσεων του 18ου αι., την ιταλική και τη γαλλική, όπως τουλάχιστον δείχνουν τα κοινόχρηστα και έξυπνα λογοπαίγνιά τους («traduttore-traditore»· «laide fidèle», «belle infidèle»), ενώ και στην αγγλική, μια γλώσσα που αρχίζει κιόλας τον καιρό εκείνο να ελκύει — έστω και με άλλες γλώσσες ως διαμέσους — την ελληνική προσοχή, ο σκεπτικισμός απέναντι στη μετάφραση και η πεποίθηση για τα ανατρεπτικά, διαστρεβλωτικά ή απωθητικά από αισθητική άποψη επιτεύγματά της είχαν οδηγήσει, ήδη από τον προηγούμενο αιώνα, τον 17ο, σε συμπεράσματα ανάλογα («Some hold translations not unlike to be/ the wrong side of a Turkish tapestry», James Howell· «— Ay, but you know we must return good for evil.»/ «— That may be a mistake in the translation», Sir John Vanbrugh). Και είμαι βέβαιος πως τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιαστούν, αν πηγαίναμε και στις γραμματείες των κύριων άλλων ζωντανών γλωσσών που απασχόλησαν μεταφραστικά τον ελληνικό 18ο αι., όπως η αραβική, η τουρκική, η γερμανική και η ρωσική.²

Δεν ξέρουμε αν, πριν από τις λιγότερο φορτισμένες, πιο ουδέτερες αλλά και πάλι αρνητικές για τη μετάφραση απόψεις του κατοπινού, «βιομηχανικού» αιώνα (πρβ., π.χ., το «Translation is at best an echo» του George Borrow), θα μπορούσαμε να βρούμε και μέσα στη νεοελληνική γραμματεία πολλές απερίφραστες αρνήσεις της «άπιστης» ή/και «προδοτικής»/«άτεχνης» μετάφρασης ή των δραστών της, σαν και την πασίγνωστη, π.χ., επίθεση του 1816 ενάντια στις μεταφράσεις του Μα-

κεδόνα Γεωργίου Ρουσιάδη από τα ομηρικά έπη («Τον Όμηρον τυφλόν ιδών ηρώτησεν ο Άδης:/ “Και ποίος σε ετύφλωσεν;”/ “Ο Γ. Ρουσιάδης”»). Ξέρουμε, όμως, πως σημαντικό μέρος του νέου ελληνισμού φαίνεται να είχε ενστερνιστεί την άποψη πως κάθε μετάφραση (όπως και κάθε σπουδή ξένης γλώσσας), ιδιαίτερα εκείνων που μονοπωλούσαν πολιτικά ή πολιτισμικά το ενδιαφέρον των λογίων του, είναι «κι από μια αποδημία»: κι αυτό, πολύ πριν από την πετυχημένη διατύπωσή της από τον Δημήτριο Καταρτζή. Και ξέρουμε, επίσης, ότι στον καιρό του η «αποδημία» δεν χρωματιζόταν πια τόσο πολύ από τα μελανά χρώματα που έπαιρνε η ξενιτιά στους πρώτους αιώνες των μεγάλων πολιτικών και δημογραφικών ανακατατάξεων του ελληνικού κόσμου (13ος-17ος αι.), αλλά είχε την αμφίσημη, ερεθιστική και συχνά ελπιδοφόρα χροιά της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής επιτυχίας που έφερνε το ταξίδι ή η εγκατάσταση σε μian ευρύτερη διασπορά: «αποδημία» σήμαινε μαζί περιπέτεια, εμπειρία, γνώση, συναλλαγή, κέρδος: περισσότερο ελευθερία, παρά καταναγκασμό. Ανάλογη ελευθερία, άλλωστε, τουλάχιστον στον τομέα των λογοτεχνικών έργων και σε ό,τι αφορά το θεματικό περιεχόμενο, είχαν δείξει όχι μόνον οι περισσότερες από τις υστερομεσαιωνικές και νεοελληνικές μεταφράσεις λογοτεχνίας από ανατολικές και δυτικές γλώσσες, αλλά και έργα που συνηθίσαμε να τα θεωρούμε αριστουργηματικά, πρωτότυπα, κάποτε βαθύτατα ελληνικά ή ακόμη και παλλαϊκά ή λαϊκά, ενώ δεν αποτελούσαν παρά ελεύθερες και όχι πάντα πιστές αποδόσεις-διασκευές ξένων, και συχνά λόγιων, έργων, που άλλοτε τα γνωρίζει η σημερινή έρευνα και άλλοτε δεν τα γνωρίζει μα τα υποπτεύεται και δεν αποκλείεται να τα μάθει κάποια μέρα.

Θα χρειαζόταν, άραγε, πέρα από τις σημαντικές ελεύθερες μεταφράσεις-διασκευές του Μεσαίωνα που εξακολουθούν να «ανακαινίζονται» και στα νεότερα χρόνια (όπως οι πεζές ανατολίτικες *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*, *Στεφανίτης και Ιχνηλάτης*, *Βίβλος Συντίπα του Φιλοσόφου*), πέρα από τα πάμπολλα, λιγότερο ή περισσότερο «άπιστα», μεταγλωττίσματα της υστερομεσαιωνικής και αναγεννησιακής εποχής (ποικίλα *Τρωικά*, *Απολλώνιος*, *Ιμπέριος*, *Φλόριος*, κ.ά.) και πέρα από το αρκετά οργανωμένο, απ' ό,τι φαίνεται, πρόγραμμα ελεύθερης μεταφοράς λογοτεχνικών και «παραλογοτεχνικών» (αγιολογικών, ηθικοδιδασκτικών κτλ.) έργων στη δημώδη γλώσσα του 15ου και 16ου αι., και τις μεταφράσεις ή αποδόσεις που εντάσσονται στο πρόγραμμα του κύκλου του Λούκαρη ή των δασκάλων και μαθητών του στον 17ο αι., να θυμίσουμε πως όλα σχεδόν τα κορυφαία λογοτεχνικά νεοελληνικά έργα πριν α-

πό τον 18ο αι. δεν είναι παρά «μεταφράσεις» ή «διασκευές» — αν εξαιρέσουμε, φυσικά, τις κωμωδίες του Κρητικού θεάτρου και, υπό αίρεση, κάποιες παλιότερες επικές και ερωτικές-ιπποτικές μυθιστορίες για τις οποίες απλώς δεν γνωρίζουμε από πού ακριβώς αντλούν;

Σε εποχές, βέβαια, στις οποίες οι έννοιες της μίμησης, της παράδοσης, της πρωτοτυπίας και της προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων έχουν πολύ διαφορετικό νόημα απ' αυτό που πήραν μέσα στους τρεις τελευταίους αιώνες των νεότερων χρόνων, κανείς, φαντάζομαι, δεν θα διανοήθηκε όχι μόνο να ονομάσει τον Απόκοπο, τη Βοσκοπούλα, την Ερωφίλη, τον Ερωτόκριτο, τη Θυσία του Αβραάμ μεταφράσεις «άσχημες», ή «προδοτικές» στην ουσία του όρου, αλλά ούτε και να προβληματιστεί για το αν αποτελούν μεταφράσεις ή «μη πρωτότυπα» έργα. Όπως δεν θα πρέπει να το έκανε κανείς από τους θεατές ή αναγνώστες των «μη πρωτότυπων» έργων του Shakespeare, κι όπως δεν το έκανε μήτε και ο Cervantes, που έφτασε μάλιστα στο σημείο, αντιστρέφοντας την πραγματικότητα, να παρουσιάσει το μείζον έργο του ως μετάφραση από τα αραβικά!

Και ερχόμαστε στο καθαυτό θέμα μας. Μήπως ο ελληνικός 18ος αι. είναι εκείνος που πρωτοδημιούργησε, ή έστω συστηματοποίησε, και μια παράδοση σχεδόν κατά λέξη «πιστών» (πότε «ωραίων», πότε «αδιάφορων», πότε, όμως, και «άσχημων») μεταφράσεων λογοτεχνίας; Και μήπως η παράδοση αυτή επηρεάστηκε ή συμβάδισε με μια νέα θεωρητική αντίληψη για τη μετάφραση γενικότερα, που ήταν εύλογο να ξεκινήσει από μη λογοτεχνικά κείμενα, δηλαδή, π.χ., από την ανάγκη «έγκυρης» μετάφρασης έργων των θετικών και των κοινωνικών επιστημών; Τα ζητήματα δεν μπορούν να τεθούν, στην εισήγησή μας, παρά ως υποθέσεις εργασίας, κι αυτό γιατί βρισκόμαστε ακόμα πολύ πίσω στην ερευνητική προεργασία.³

Ως προς το πρώτο ερώτημα, για την ποσότητα και το ποιόν των καινούργιων μεταφράσεων του 18ου αι., αρκεί να επαναλάβω και εδώ ότι οι κατηγορίες λογοτεχνικών και μη μεταφράσεων που γνωρίζουμε από αυτοψία, βιβλιογραφικές περιγραφές ή έμμεσες μαρτυρίες είναι τέσσερις: 1. Μεταφράσεις που προγραμματίστηκαν αλλά δεν πραγματοποιήθηκαν (και μόνον τα σημαντικά παραδείγματα του Καταρτζή, του Ρήγα και του Κοραή, από τα τέλη του αιώνα, νομίζω πως φτάνουν). 2. Μεταφράσεις που πραγματοποιήθηκαν αλλά δεν δημοσιεύτηκαν σε έ-

ντυπη μορφή (το υλικό αυτό πρέπει να είναι αρκετά μεγάλο σε όγκο, αν και η λημματογράφηση της συνολικής χειρόγραφης αυτής παραγωγής δεν έχει επιχειρηθεί ακόμα· οπωσδήποτε, πάντως, αμβλύνει τη «μελανή» εικόνα των μεταφραστικών «παραλείψεων» στην οποία επιμένουν «στοχαστικές» Ιστορίες της λογοτεχνίας μας: δεν λείπουν, π.χ., ούτε κάποιοι μεγάλοι συγγραφείς της κλασικής λατινικής γραμματείας, ούτε ο Boccaccio, ο Shakespeare, ο Cervantes ή ο Molière, ούτε τα περιπετειώδη-πικαρικά μυθιστορήματα του ισπανικού ή νεολατινικού Μπαρόκ, ούτε κάποια έργα των λογοτεχνιών της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής, ούτε οι πετυχημένοι Ιταλοί, Γάλλοι κ.ά. συγγραφείς του 18ου αι. και του Διαφωτισμού). 3. Μεταφράσεις που δημοσιεύτηκαν σε έντυπη μορφή και έχουν βιβλιογραφηθεί (την εικόνα τους τη δίνουν οι συγκεντρωτικές Ελληνικές Βιβλιογραφίες και οι αλληπάλληλες πρόσφατες βιβλιογραφικές προσθήκες, που η δημοσίευσή τους συνεχίζεται και θα συνεχιστεί ασφαλώς για πολύ). 4. Μεταφράσεις που δημοσιεύτηκαν σε έντυπη μορφή αλλά λανθάνουν (οι έμμεσες, επίσημες ή ημιεπίσημες μαρτυρίες αυτού του είδους, που μας δείχνουν και ένα όχι απροσδόκητο άνοιγμα προς άλλες ζωντανές γλώσσες, όπως, π.χ., η τουρκική, είναι ποικίλες, αν και το συνολικό ποσοστό τους μέσα στο σύνολο των βιβλιογραφημένων εντύπων δεν είναι εύκολο ακόμα να υπολογιστεί, και πρέπει να είναι μάλλον μικρό).

Προσθέτω ότι, παρόλο που «τρέχουν», αυτή τη στιγμή, προγράμματα ελλαδικών ερευνητικών κέντρων για την καταγραφή και περιγραφή των χειρόγραφων μεταφράσεων (που, γενικά, δεν απασχόλησαν όσο θα έπρεπε τους μελετητές), δεν είναι ακόμα δυνατό να υπολογιστεί ούτε συνολικά ούτε κατά κατηγορίες το ποσοστό τους πάνω στη συνολική, σύγχρονη τους γραπτή παραγωγή (πάντως, ορισμένες πρώτες συγκεντρωτικές —μα όχι πλήρεις— καταγραφές, όπως, π.χ., του Δ. Σπάθη για τις χειρόγραφες θεατρικές μεταφράσεις, κ.ά., μας δίνουν έναν πρώτο δείκτη: σίγουρα οδηγούν σε όγκο εντυπωσιακό).

Προσθέτω, επίσης, ότι, αν και στον τομέα των γνωστών εντύπων μεταφράσεων οι υπολογισμοί μας αρχίζουν πια να γίνονται ασφαλέστεροι, αφού η Ελληνική Βιβλιογραφία του 18ου αι. έχει πια σχεδόν «ενοποιηθεί» και συμπληρωθεί με τα νεότερα βιβλιογραφικά ευρήματα, η γνώση μας για το ακριβές εκτόπισμα και τη σημασία, αλλά και για τα ειδικά χαρακτηριστικά και την προέλευση των μεταφράσεων, διασκευών και ερανισμάτων απέχει πολύ από το να είναι ικανοποιητική. Ενώ είναι δυνατός ένας πρόχειρος εντοπισμός των τίτλων των αυτοτελών μεταφράσεων και μια στατιστική μέτρησή τους, είναι δυσκολότερη η ανί-

χνευση των μη αυτοτελών μεταφράσεων (π.χ. όσων έχουν ενταχθεί μέσα σε πρωτότυπα ή σύμμικτα έργα) και η εξέταση των ποικίλων «μη πρωτότυπων» έργων που εκφράζουν διάφορες μορφές «πιστής» ή «άπιστης» μετάφρασης (π.χ. των ερανισμάτων, των παραφράσεων, των διασκευών, των μιμήσεων κτλ.)· από την άποψη αυτή, ίσως αποτελεί ερευνητικό «πλεονέκτημα» το γεγονός ότι κατά τον 18ο αι. απουσιάζουν τα ελληνόγλωσσα περιοδικά με αμιγή ή σημαντική φιλολογική και λογοτεχνική ύλη (η ύλη των πρώτων ελληνικών εφημερίδων-περιοδικών του τέλους του 18ου αι., στη Βιέννη, πρέπει να συναριθμηθεί, κατά μεγάλο ποσοστό, μαζί με τα ερανίσματα).

Υστερα από την ενδεικτική αυτή καταγραφή γενικότερων προβλημάτων, θα αρκούσε να συνοψίσω και κάποια επιμέρους ζητούμενα: πολλά μένει να γίνουν στη μελέτη των μεταφράσεων του 18ου αι.: ταύτιση και διερεύνηση των πρωτοτύπων και των συγγραφέων τους, καθώς και των ενδεχόμενων άδηλων (εν)διάμεσων προτύπων (τα προβλήματα υπάρχουν, εδώ, όχι μόνο για τα ερανίσματα και τα απανθίσματα, αλλά και για τις καθαυτό μεταφράσεις, και συχνά δεν διαφωτίζονται από τα στοιχεία των τίτλων, των προλόγων κτλ., αλλά απαιτούν συστηματικές παραβολές και έρευνες για το έργο εκκίνησης, για τη γλώσσα και τη συγκεκριμένη έκδοση-αφετηρία, για τον τρόπο πρόσβασης του μεταφραστή σ' αυτήν, για τους λόγους επιλογής και μετάφρασης κτλ.)· ταύτιση και εντοπισμός των συντελεστών της μετάφρασης (μεταφραστών, εκδοτών, επιμελητών-διορθωτών, χορηγών, συνδρομητών)· συστηματική σύγκριση και αναλυτική διερεύνηση πρωτοτύπων/προτύπων και μεταφράσεων, παραφράσεων, διασκευών, μιμήσεων κτλ., από άποψη γλωσσική, υφολογική και θεματική, και περιγραφή της μεταφραστικής διαδικασίας: προφανές ενδιαφέρον παρουσιάζουν τόσο οι μη λογοτεχνικές (συνήθως σχολικές, παιδευτικές ή χρηστικές: εμπορικές, πρακτικές κτλ.) δίγλωσσες ή πολύγλωσσες αντικριστές και συνήθως «πιστές» εκδόσεις-μεταφράσεις όσο και οι μεταφράσεις που απομακρύνονται, λιγότερο ή περισσότερο, από το πρότυπό τους· εξέταση των σκοπών, του είδους και της χρήσης των μεταφράσεων («λογοτεχνικά αναγνώσματα»/«χρηστικά» έργα κτλ.)· παρακολούθηση της κλιμάκωσης των εντύπων σε επανεκδόσεις, σκιαγράφηση της εκδοτικής τους τύχης, διερεύνηση θεμάτων κυκλοφορίας, διαφήμισης, πρόσληψης κτλ. (εξέταση μεταφράσεων που είχαν υπέρογκη για την «αξία», ή την εποχή τους, τύχη, ή μεταφράσεων που «ατύχησαν» κτλ.)· στάθμιση της σημασίας ειδικών κατηγοριών μετάφρασης (π.χ. των καθαρά «λογοτεχνικών» μεταφράσεων του 18ου αι., των πρώτων μεταφράσεων από τις σπανιότε-

ρες ή εμφανιζόμενες αργά, σε ελληνικές μεταφράσεις, γλώσσες, όπως, π.χ., της τουρκικής, γερμανικής, ρωσικής κτλ.)· τέλος, συνθετική παρουσίαση των σταθερών και μεταβλητών των μεταφράσεων του 18ου αι. σε σχέση με τις αντίστοιχες των προηγούμενων αιώνων και του επόμενου αιώνα (π.χ. συγγένειες των μεταφράσεων των αρχών του 18ου αι. με εκείνες του 17ου αι., των μεταφράσεων των δύο τελευταίων δεκαετιών του 18ου αι. με εκείνες των δύο πρώτων δεκαετιών του 19ου αι. κτλ.).

Ως προς το δεύτερο ερώτημα, που είχαμε θέσει στην αρχή της εισήγησης αυτής, για την εμφάνιση ή όχι μιας νέας θεωρητικής αντίληψης για την ανάγκη πιστότητας της μετάφρασης, και για τη μέθοδο της μετάφρασης, φαίνεται να ισχύουν ανάλογες ερευνητικές προϋποθέσεις, που καθιστούν, για την ώρα, κάθε στάθμιση απλώς προκαταρκτική, αφού λείπει μια αξιόπιστη συναγωγή όλων των γνωστών κειμένων που αφορούν μεταφραστικά ζητήματα ή επιλογές (κυρίως: προλεγόμενα, σημειώματα, ή υποσημειώσεις εντός κειμένου, των μεταφραστών σε έντυπες ή χειρόγραφες μεταφράσεις· τίτλοι εντύπων και προλογικά σημειώματα τυπογράφων-εκδοτών ή επιμελητών· ανεξάρτητες πραγματείες και δοκίμια, κτλ.).

Η πρόχειρη και εμπειρική, πάντως, εντύπωση που αποκομίζει κανείς από το πιο εμφανές και προβεβλημένο, σήμερα, τμήμα του θεωρητικού αυτού υλικού, που μας πηγαίνει στην «καρδιά» του λεγόμενου νεοελληνικού Διαφωτισμού, είναι πως τα ζητήματα της μεταφραστικής μεθόδου, της πιστότητας ή δημιουργικότητας κτλ. δεν πρέπει να βρίσκονταν, ως ζητήματα αυτοτελή, στο κέντρο των θεωρητικών προτεραιοτήτων της νεοελληνικής γραμματείας του καιρού, τουλάχιστον πριν από την έβδομη δεκαετία του 18ου αι. Αν εξετάσουμε, πάλι, δύο, π.χ., από τα πιο συγκροτημένα και ενδιαφέροντα τέτοια κείμενα, ένα έντυπο και ένα χειρόγραφο, τον έντυπο πρόλογο του Ιώσηπου Μοισιόδακα (1761) στη μετάφραση, από τα ιταλικά, της *Ηθικής Φιλοσοφίας* του L. A. Muratori, και τον χειρόγραφο πρόλογο του Καταρτζή (1784) στη μετάφραση, από τα γαλλικά, των *Πολιτικών* του G. Réal de Curban,⁴ θα δούμε πως τα ζητήματα της πιστότητας και της καλλιτεχνικής επιτυχίας είτε αντιμετωπίζονται έμμεσα και εν παρόδω είτε εξετάζονται ως πτυχές του θέματος «στρατηγική και τακτική για την επίτευξη του αρμόδιου ύφους στη γλώσσα άφιξης», δηλαδή στην καθομιλούμενη ελληνική της εποχής. Η ανάλυση των λόγων της αντιμετώπισης αυτής και του φαινομενικού, τουλάχιστον, θεωρητικού παραμερισμού του ζη-

τήματος (και των επιπτώσεων) της πιστότητας ή μη μιας μετάφρασης (ζητήματος που, πρακτικά, είναι αδύνατο να έπαυσε ποτέ να απασχολεί τους μελετητές της μετάφρασης και τους μεταφραστές όχι μόνον των έργων της φιλοσοφίας και της πολιτικής επιστήμης, αλλά και των έργων κάθε γραμματειακής κατηγορίας και, φυσικά, και της λογοτεχνίας), θα άξιζε, βέβαια, να αποτελέσει θέμα μιας ξεχωριστής εισήγησης, σε μιαν άλλη ημερίδα αντίστοιχη με τη δική μας· το μόνο που προλαβαίνουμε να κάνουμε εδώ είναι να συνοψίσουμε τα κύρια σημεία των ζητημάτων που προσεγγίζουν, κατά σειρά, οι δύο λόγιοι μεταφραστές και παιδαγωγοί Μοισιόδακας και Καταρτζής:

Η μετάφραση (και η γλωσσομάθεια) ως πρακτική ανάγκη γνωριμίας των γλωσσικών-εθνικών γειτόνων και των «κοινών»-παγκόσμιων γλωσσών της εποχής· η μετάφραση (και η γλωσσομάθεια) ως ανάγκη των «δούλων» ή «υπαλλήλων» εθνών· η μετάφραση ως αντίδοτο της ελληνικής γραμματειακής πενίας σε ό,τι αφορά τη νεότερη και νεότερική παραγωγή· η μετάφραση ως προσανατολισμένη επιλογή από ευρύτερη προσφερόμενη ύλη στις γλώσσες εκκίνησης και ως κλιμάκωση ενημερωτικής, συγκριτικής και προκριτικής διαδικασίας και απόφασης· η μετάφραση ως προβολή σημαντικών αλλά και κατάλληλων για τις εγχώριες ανάγκες έργων· η μετάφραση ως μεσιτεία με στόχο την ελάττωση του κόπου του αναγνώστη κατά την πρόσληψη ωφέλιμου υλικού· η μετάφραση ως άνωθεν προγραμματισμένη και ευεργετική μετάδοση γνώσης και αγωγής πεπαιδευμένων ηγεμόνων-μαικητών· η μετάφραση ως μνημείο «aere perennius»· η μετάφραση ως εθνική ευεργεσία· η μετάφραση όχι ως παιδιά αλλά ως άθλος (δοκιμή=δοκίμι,-ο ή γύμνασμα)· η μετάφραση ως γλωσσοπλαστική δημιουργία και καινοτομία· η μετάφραση ως συνειδητοποίηση των φυσικών γνωρισμάτων της γλώσσας άφιξης· η μετάφραση ως εγχείρημα μετακένωσης της γλώσσας εκκίνησης και «αναπλήρωσης» (συμπλήρωσης, ανύψωσης κτλ.), πλουτισμού και καλλιέργειας (δηλαδή «*défence et illustration*») της γλώσσας άφιξης· η μετάφραση ως πρόβλημα επιλογής του ωφελιμότερου, προς το (μορφωμένο) κοινό των αναγνώστων-χρηστών, γλωσσικού ύφους (από τα εξής τέσσερα: «ελληνικόν»=αρχαιοελληνικό, «κοινόν»=δημώδες ή «ρωμαίικο», «μιξοβάρβαρον»=λόγιο με ανάμιξη αρχαιοελληνικών στοιχείων, και ύφος προσωπικό, σύμφωνο με την αίρεση του μεταφραστή)· η μετάφραση ως δύσκολη επιχείρηση ισορροπίας ανάμεσα στην «κυριολεξία» των Παλαιών (Αρχαίων) και στις ελευθερίες των Νεοτέρων (κάτι που ανάγει σ' ένα φόντο ευρωπαϊκών προβληματισμών πολύ ευρύτερο από το ελληνικό)· η μετάφραση ως έλεγχος

της αποτυχίας ή μερικής επιτυχίας των διαφορετικών δυνατοτήτων γλωσσικού ύφους της εποχής· η μετάφραση ως δυνατότητα ή όχι ύπαρξης στον ελληνικό 18ο αι.: η μετάφραση ως υπαρκτό ή εφικτό προκαταρκτικό/-ά στάδιο/-α με συγκεκριμένη μέθοδο («γυμνάσματα σε μετάφραση») και η μετάφραση ως μελλοντικός και μόνον σχεδιασμός με ακαθόριστα ακόμα περιγράμματα («πραγματική» μετάφραση).

Όπως βλέπουμε, η μεγάλη αυτή θεωρητική γκάμα, που δεν ξετυλίγεται, στο κάτω κάτω, όπως είπαμε από την αρχή, με αφορμή τη μετάφραση λογοτεχνικών έργων, μπορεί βέβαια να εμπεριέχει όψεις του θέματός μας, τις υποτάσσει όμως στα δύο μεγάλα αιτήματα της εποχής, που είναι η (εκ)παιδευτική προσέγγιση-ανάπτυξη ξένων επιτευγμάτων, δυτικών και ανατολικών (όπως, π.χ., με τον σχηματισμό «βασικής [ξένης] βιβλιοθήκης» σε μετάφραση) και η πρόκριση συγκεκριμένου ελληνικού γλωσσικού οργάνου για τον γραπτό λόγο. Μέσα στο πλαίσιο του δεύτερου αυτού αιτήματος, κυρίως, θα συναντήσουμε επιμέρους ζητήματα που μας αφορούν, όπως, π.χ.: τη σφοδρή κριτική και απόρριψη των γλωσσικών ιδιωμάτων (ή «υφών») που είναι δυσκολότερα ή απρόσιτα σε ευρύτερα στρώματα αναγνωστών («ελληνικόν») είτε νόθα («μιξοβάρβαρον»)· την αναγνώριση της ανάγκης για κυριολεκτική, αλλά όχι άκαμπτη απόδοση της (κάποτε πολύ «σύνθετης») μεταφραζόμενης ύλης, και την προσπάθεια καταγραφής των ορίων της μεταφραστικής ελευθερίας στο λεξιλόγιο, στη σύνταξη και στη στίξη (αναλογική απόδοση του μεταφορικού ύφους ή της νεοτερικής ορολογίας του προτύπου, επεξηγητική και διασαφηνιστική διεύρυνσή του, ζωντάνεμα και τόνωσή του), κ.ο.κ.· τέλος, την αξιολογική, για τον νέο ελληνισμό, διαβάθμιση μεταφράσεων — πρωτότυπων κατασκευών (με πρόκριση των τελευταίων: ακόμη κι όταν προϋποθέτουν ξένα μοντέλα ή έχουν τη μορφή ελεύθερα συνταγμένων ερανισμάτων, διαθέτουν το ανεκτίμητο πλεονέκτημα της προσωπικής σφραγίδας, δηλαδή βαθμό δημιουργικής συγγραφικής ελευθερίας πολύ μεγαλύτερο απ' ό,τι και στην καλύτερη μετάφραση).

Ελπίζω να καταλαβαίνετε πως, και μόνον αν απαριθμούσαμε και κατατάσσαμε σε κατηγορίες, κατά τον βαθμό «παρέκκλισης» τους, τις λογοτεχνικές μεταφράσεις του 18ου αι., ή διαβάσαμε και σχολιάσαμε υποτυπωδώς τα παραπάνω σημεία στρατηγικής και τα συγκεκριμένα παραδείγματα τακτικής που εκθέτουν οι μεταφραστές και θεωρητικοί Μοισιόδακας και Καταρτζής, θα ξεπερνούσαμε κατά πολύ τον χρόνο της εισήγησης αυτής.

Προτιμότερο είναι, λοιπόν, να σταματήσουμε σε μερικές από τις πιο ευδιάκριτες μεταφραστικές κατευθύνσεις της εποχής, φέρνοντας ορισμένα (έστω και αυθαίρετα επιλεγμένα) δείγματα μη ομοειδών, μεταξύ τους, «λογοτεχνικών» μεταφράσεων (που θα μπορούσαν άκοπα να πολλαπλασιαστούν): επιλέγονται μόνον αφηγηματικά δείγματα,⁵ και μάλιστα στα πεζά, ώστε να αφαιρέσουμε, όσο γίνεται, την παράμετρο των αναπόφευκτων «παρεκκλίσεων» που θα προϋπέθετε μια έμμετρη μετάφραση, ή θα ήταν αναμενόμενες σ' αυτήν.

Αν παραμερίσουμε, για την ώρα, την (από πρώτη άποψη παράδοξη) κατηγορία των μεταφράσεων που είναι υποκατάστατα της πρωτότυπης λογοτεχνικής δημιουργίας στη ζωντανή γλώσσα του φορέα της, και συντάχθηκαν για λόγους ευρύτερης, «διεθνούς» κυκλοφορίας του έργου σε μια νεκρή, αλλά κοινόχρηστη ακόμα γλώσσα (η γενικότερη αυτή τάση αντιπροσωπεύεται ευπρόσωπα στις αρχές του 18ου αι. από τα αρχαιόγλωσσα Φιλοθέου πάτερργα του Φαναριώτη ηγεμόνα Νικολάου Μαυροκορδάτου, δείχνοντας, όπως και η περίπου σύγχρονη μεταγλώττιση από τα ρουμανικά στα λατινικά, με σκοπό την έντυπη έκδοση, της *Ιστορίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας* του ηγεμόνα Δημητρίου Καντεμίρη-Cantemir, τις μεγάλες φιλοδοξίες δύο πολύγλωσσων και εξαιρετικά δυναμικών πνευμάτων), μπορούμε να μείνουμε σε τρεις κατευθύνσεις, που καθεμιά τους φαίνεται να εξαρτάται από διαφορετικές προϋποθέσεις και αιτήματα:

η πρώτη πηγάζει από την ακμαία και παλιότερα, ιδίως στην ελληνική σχολική εκπαίδευση, τάση της μεταφραστικής «οικειώσης», της επιδίωξης δηλαδή ενός ύφους που να παραπέμπει άμεσα και κατανοητά σε πολύ γνωστά εγχώρια λογοτεχνικά είδη, σε συγκεκριμένα έργα και στη γλώσσα τους: εδώ, λίγο ενδιαφέρει η συντακτική και υφολογική απομάκρυνση από τη γλώσσα και το έργο εκκίνησης: αυτό που ενδιαφέρει τον μεταφραστή (που θα πρέπει να αναζητηθεί μέσα στον χώρο των γλωσσομαθών κληρικών ή κοσμικών δασκάλων της μέσης και ανώτερης παιδείας της εποχής) είναι η ένταξη της «άπιστης», αλλά λειτουργικής και, συχνά, «ωραίας» απόδοσής του σ' ένα ετοιμασμένο από πριν πλαίσιο (το πλαίσιο της εκπαίδευσης που έχει ακρογωνιαίο λίθο του τη γραμματική διδασκαλία και τα αρχαία ελληνικά) ή σ' ένα πλαίσιο σχεδιαζόμενου αναμορφωτικού προγράμματος (όπως, π.χ., θα είναι στις αρχές του 19ου αι. η «άπιστη» μα τόσο δημιουργική δημόδης απόδοση της *Βατραχομουμαχίας* από τον Βηλαρά). Το δείγμα μας εδώ είναι από τις πρώτες γνωστές μεταφράσεις του προφορικού, αλλά και καταγραμμένου ήδη από παλιότερα σε χειρόγραφα, τουρκικού λο-

γοτεχνικού ή «παραλογοτεχνικού» αφηγηματικού υλικού των ιστοριών-ανεκδότων του *Νασρεντίν (Ναστρατίν) Χότζα*, που παραπέμπουν στη γλώσσα και το ύφος των αρχαιογλωσσών *Μύθων Αισώπου*, αντίθετα, π.χ., με την λίγο κατοπινή τους έμμετρη ανάπλαση του Καισάριου Δαπόντε, και την πιστότερη, προς τη διατύπωση της τουρκικής λαϊκής έντυπης φυλλάδας, μεταγενέστερη μετάφραση του Δ. Κ. Χατζηασλάνη Βυζάντιου σε κορα(κ)ιστικότερη γλώσσα· η δεύτερη κατεύθυνση φαίνεται να πηγάζει από μια παράδοση επιλεκτικά «άπιστων» (έντυπων, κυρίως) μεταφράσεων: εδώ, εκτός από μεμονωμένες επεμβάσεις (π.χ. σε κύρια ονόματα, ή στη διατύπωση των τίτλων), συνήθως λείπουν οι ομολογημένες ή λανθάνουσες ενδείξεις της επιδίωξης για μεταφραστική «οικειώση» προς «γηγενή» είδη, θέματα ή γλωσσικές και εκφραστικές συμβάσεις· αυτό που ενδιαφέρει τον μεταφραστή (που θα πρέπει να αναζητηθεί στον ευρύτερο χώρο των γλωσσομαθών και φιλοπερίεργων αναγνωστών του ξένου βιβλίου, και συνήθως των συνεργατών ή επιμελητών των εκδοτικών οίκων της Βενετίας και της Κεντρικής Ευρώπης) είναι να υποτάξει οποιαδήποτε μεταφραστική μέριμνα ή ανησυχία στην ανάγκη συντονισμού των αναγνωσμάτων και ακροαμάτων του ευρύτερου ελληνόγλωσσου (και, κατόπιν, ελληνόφωτου, όπως, π.χ., του βαλκανικού) κοινού με τον ευρωπαϊκό «συρμό», δηλαδή κυρίως με τις έντυπες εμπορικές (συνήθως «λαϊκές» ή πάνδημες) επιτυχίες του δυτικού βιβλίου· παρόλο που η γκάμα των παρεκκλίσεων, των δημιουργικών επεμβάσεων και της αναγνωστικής επιτυχίας είναι πολύ πλατιά και διόλου ενιαία (δεν θα πρέπει, π.χ., να υποτιμά κανείς την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σε ορισμένα «λαϊκά αναγνώσματα» και στο Σχολείον των ντελικάτων εραστών του Ρήγα ή σε άλλες έντυπες ή χειρόγραφες μεταφράσεις-διασκευές λογοτεχνικών έργων, όπως, αργότερα, ο μολιερογενής *Φιλάργυρος-Εξηνταβελόνης* του Κωνσταντίνου Οικονόμου), σε όλα τα έργα που ακολουθούν την κατεύθυνση αυτή απαντούν δραστικές προσθαφαιρέσεις και αλλαγές, καθώς και μια αδρανέστερη, ελευθεριότερη, και συχνά, «σολοικιστική» διακύμανση ανάμεσα στα «γηγενή» και στα «οθνεία» γλωσσικά στοιχεία (στο λεξιλόγιο, τη γραμματική, τη σύνταξη, το ύφος). Το δείγμα μας εδώ είναι οι πρώτες, και πολύ πετυχημένες στην εμπορική τους πορεία, έντυπες μεταφράσεις, από ιταλικό διάμεσο, των γαλλικών *Χιλίων και μίας νυκτών* του A. Galland·

τέλος, η τρίτη κατεύθυνση πρέπει να συνδέεται με την ελληνική (κυρίως φαναριώτικη) παράδοση της επίσημης (διπλωματικής, πολιτικής και διοικητικής) διερμηνείας και των συναφών ή πάρεργων δραστη-

ριοτήτων ενός μικρού, αρχικά, κύκλου πολύγλωσσων και πολιτισμικά ευκίνητων λόγιων και εύπορων ομάδων που ενδιαφέρονται αφενός για λογοτεχνικά έργα σημαντικά, «κλασικά», νεότερα και νεοτερικά, και αφετέρου για έργα που να σχετίζονται με τις ευρύτερες φιλοσοφικές, κοσμοθεωρητικές και πολιτικές ανησυχίες τους: και εδώ συνήθως λείπουν οι ομολογημένες ή λανθάνουσες ενδείξεις της επιδίωξης για μεταφραστική «οικείωση» (μερικές μεμονωμένες επεμβάσεις σε επιμέρους σημεία του περιεχομένου δείχνουν, σποραδικά, μόνον κάποιες ευαισθησίες συγκεκριμένων μεταφραστών): αυτό που ενδιαφέρει κυρίως τον μεταφραστή (που θα πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια τη φαναριώτικη «αριστοκρατία», τα μέλη των οικογενειών της και τους προστατευόμενους «πελάτες» ή εντολοδόχους της) φαίνεται να είναι όχι τόσο η έντυπη διοχέτευση της μετάφρασης όσο η χειρόγραφη κυκλοφορία μέσα σε κύκλους απαιτητικών και αισθαντικών μνημένων ή ενδιαφερομένων, όχι η πρόχειρη και ελεύθερη απόδοση, όσο η κατά το δυνατόν πιο προσεγμένη και πιστότερη μεταφορά από τη γλώσσα εκκίνησης που δεν διστάζει μπροστά στην οργανική ενσωμάτωση γλωσσικών και πραγματολογικών-εννοιολογικών «ξενισμών» (δεν είναι τυχαίο, π.χ., το ότι σε μερικά χειρόγραφα, και για χωρία του κειμένου αφετηρίας που είναι σε δεύτερη, άγνωστη για τον αρχικό μεταφραστή γλώσσα, π.χ. για ισπανικά χωρία μέσα σε ιταλόγλωσσο κείμενο, κ.ο.κ., αφήνονται ακριβώς υπολογισμένα στην έκτασή τους ενδιάμεσα κενά διαστήματα, που παραμένουν έτσι για να συμπληρωθούν, υποτίθεται, αργότερα από γνώστη της δεύτερης αυτής γλώσσας). Από τις χειρόγραφες ή έντυπες μεταφράσεις θεατρικών έργων σε πεζό (Molière, Goldoni, κ.ά.) ή αφηγηματικών έργων της ιταλικής, ισπανικής, γαλλικής και γερμανικής λογοτεχνίας, οι περισσότερες από τις οποίες — πρέπει να σημειώσουμε — ούτε ιδιαίτερη εμπορική επιτυχία φαίνεται να είχαν, μα ούτε και πολύ δημιουργικές ή ελκυστικές φαίνονται σήμερα ή φαίνονταν στην εποχή τους (καθώς, άλλωστε, ούτε και οι αντίστοιχες, «προσεγμένες» μεταφράσεις των δύο πρώτων δεκαετιών του 19ου αι., όπως, π.χ., του βολταιρικού *Σαδίκη*), επιλέγω δύο μικρά δείγματα από την ανέκδοτη πρώτη γνωστή μετάφραση, από ιταλικό διάμεσο, του *Δον Κιχώτη* του Cervantes.

Θα μείνουμε λοιπόν, για την ώρα, στην αμήχανη επιλογή τριών, δήθεν «χαρακτηριστικών» παραδειγμάτων σταδιακής απομάκρυνσης από τις «άπιστες» μεταφράσεις: ξεκινώντας από τις πιο χρησιμοθηρικές-μαθητικές (και πιο εύχυμες, υποτίθεται, για τους «σπουδάζοντες και παίζοντες» δημιουργούς τους) και φτάνοντας σταδιακά στις πιο προ-

σωπικές (και πιο «πιστές», αλλά υποτίθεται και πιο δύσκαμπτες ή στεγνές), που ίσως, αργότερα, ταίριαξαν περισσότερο στην παράδοση του διαφωτιστικού επιστημονισμού και στους θετικιστικούς προσανατολισμούς μιας, κατά τεκμήριο, νεοτερικής περιόδου των γραμμάτων μας.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Ι

1. Μοισιόδακας, *Ηθική Φιλοσοφία*

[...] Αφού με κόπους, με κινδύνους, με μυριάς ταλαιπωρίας, ήνοιξα οπωσούν το όμμα και είδα πόσον πτωχεύει η Ελλάς από βιβλία, απεφάσισα να μεταφράσω μερικά από τα εγκριτότερα συγγράμματα των Νεοτέρων. Και όμως αυτή η απόφασίς μου εφύτρωσε μίαν στρυφνοτάτην απορίαν. Εστοχάσθηκα ότι η Ελλάς, από δυστυχίαν, πάσχει κατά το παρόν ένδειαν σχεδόν όλων των ολικών συστημάτων της παιδείας, ήγουν της Μαθηματικής, της Φυσικής, της Ηθικής και ούτω καθεξής· και επ' αληθείας μηδέ ήξευρα πόθεν πρώτον να πιασθώ. Τέως εσύγκρινα την χρείαν του ενός με την ανάγκην του άλλου. Εγώ ενόμισα αναγκαιότερον το Ηθικόν, και κατά τούτο ίσως δεν έπταισα. Αλλά δεν έφθασε. Πολλοί από τους Νεοτέρους εσύγγραψαν περί Ηθολογίας και, το δη περισσότερο, πολλοί από αυτούς ευφημίζονται. Όστε αυτού έπρεπεν ότι, αφού πολλούς αναγνώσω και αφού πολλούς συγκρίνω, να εκλέξω έναν, ή τον δοκιμότερον ή τον προσφύεστερον εις την παρούσαν κατάστασιν της Ελλάδος. Ποίοι μου εφάνησαν σύντομοι, ποίοι διεξοδικοί, τούτοι φιλοεριστικοί, και εκείνοι ή διά το βάθος της θεωρίας ή διά την καινότητα της εκθέσεως καταπολλά σκοτεινοί. Άλλος περισσότερο δεν με ευχαρίστησε, πάρεξ ο επίσημος Αντώνιος ο Μουρατόριος. Αυτός μου εφάνη απλούς, μέτριος, ευκολονόητος από όλους ή σχεδόν από όλους. Πως έπειτα η πολυμαθεία, η ευρυθμία, η βαθύνοια, η ευστοχία και επί πάσιν ο ζήλος του ανδρός είναι πράγματα οπού σπανίως συντρέχουν εις ένα και τον αυτόν συγγραφέα, τούτο το αφήνω να το πληροφορηθούν οι αναγνώσται και αφ' εαυτού. Μήτε τούτο δεν έφθασεν. Έκαμε χρεία ότι να προσυλλογισθώ και με ποίον ύφος, ήγουν με το ελληνικόν ή με το κοινόν, να μεταφράσω το πόνημα. Το πρώτον μού ήτον εύκολον και σύνηθες, αλλ' ούτως εσυνέβαινε να ζημιωθούν οι απλούστεροι, πράγμα οπού μήτε το εσυγχώρει ο ζήλος μου. Το δεύτερον εκ του εναντίου μού εφαινετο, ναι, αρμοδιότερον, και όμως διά την φυσικήν του πτωχείαν μού εφαινετο κατά το αυτό και παντελώς δυσκολοπιχείρητον. Μ' όλον τούτο εγώ απεφάσισα να προτιμήσω το κοινόν όφελος και να μη λυπηθώ τους ιδρωτάς μου. Επεχείρησα λοιπόν την μετάφρασιν με το απλούν ύφος. Και όμως τοιουτοτρόπως ευρέθηκα ηναγκασμένος να επιμεληθώ δύο πράγματα, πρώτον την μετάφρασιν, έργον δυσκολότατον, καθώς όλοι εκ συμφώνου οι ακριβέστεροι μεταφρασταί το κηρύττουν, και δεύτερον την δυνατήν αναπλήρωσιν του αυτού ύφους, ο-

πού ίσως μήτε τούτο δεν ήτον ολιγότερον. Η αλήθεια είναι αυτή, ότι πολλοί έγραψαν και γράφουν με το κοινόν ύφος, πλην με ένα ύφος οπού ή ψυχραίνει ή ατονίζει την προθυμίαν του αναγνώστου. Τον παρόντα αιώνα εφάνησαν μερικοί, αλλά παντάπασιν ολίγοι, οι οποίοι έγραψαν με τόνον, με ευφράδειαν· αλλά μήτε από αυτούς δεν έλαβα βοήθειαν, επειδή ποίοι από αυτούς γράφουν ιστορικώς και ποίοι ρητορικώς. Έδωκα μίαν ομματίαν και εις το θρυλούμενον μιξοβάρβαρον. Αλλά τάχα μού δίδεται άδεια να εκθέσω εδώ την γνώμην ενός, οπού κατά συγκαίριαν έτυχε να ακούσω; «Τούτο» έλεγεν εκείνος «είναι ένα ύφος κενταύριον, ένα ύφος νόθον και άκληρον από έμφασην, από ευφράδειαν, από σαφήνειαν». Εγώ όμως, μ' όλον οπού δεν εγκρίνω την γνώμην εκείνου του ανδρός, αλλά διά τα αίτια, οπού τώρα αποσιωπώ, μηδέ έκρινα εύλογον να το μεταχειρισθώ. Τι το λοιπόν; Έκαμε χρεια ότι να μιμηθώ την υπομονήν του Άτλαντος και ότι μόνος να βαστάσω όλον τούτο το βάρος. «Αλλά τάχα επέβαλες και του σκοπού»; Εγώ περί τούτου ουδέ αποκρίνομαι· επειδή και αυτή η απόφασις δεν κρέμεται από το βήμα μου. Εκείνο οπού γινώσκω, και εκείνο οπού δύναμαι να ειπώ, είναι ότι εγώ εκοπίασα μεγάλως με αυτήν την μετάφρασην. Και επ' αληθείας τα αίτια εστάθησαν πολλά, αλλ' εγώ αναφέρω μόνον εκείνα οπού αμέσως αποβλέπουν την παρούσαν μετάφρασην· και πρώτον, διατί ο συγγραφεύς ομιλεί περί πολλών υποθέσεων οπού ανάγονται εις διαφόρους επιστήμας, όπου έκαμε χρεια ότι να ξετρέξω με κάθε προσοχήν την κυριολεξίαν οπού εσυνήθιζαν οι Παλαιοί· δεύτερον, διατί δεν έτυχα μηδέναν οδηγόν, ώστε να με χειραγωγήση, δεν λέγω εις την έννοιαν των πραγμάτων, αλλά μόνον εις τον τρόπον της εκθέσεως· τρίτον, διατί ο συγγραφεύς εις μερικούς τόπους ήτον ή άτονος ή ασαφής, όπου έπρεπεν ή να τον σαφηνίσω ή να τον ζωοποιήσω· τέταρτον, διατί απλώς κάθε μετάφρασις είναι δυσκολοτάτη: μάρτυρες (το επαναλαμβάνω και αύθις) όσοι περιέργως την εδοκίμασαν ή την έκριναν. Αλλ' ίσως τινάς αυτά τα νομίζει ωσάν τόσα παιγνίδια. Και όμως ας κάμη την δοκιμήν όποιος και αν είναι, και τότε βλέπει εάν διαφέρει η παιδιά από την μετάφρασην.

Προσθέτω ακόμη ότι ο συγγραφεύς συνηθίζει την μακροσκέλειαν των περιόδων. Εγώ, όπου μου εσυγχωρείτο, μερικάς από αυτάς εδιαίρεσα και μερικάς εσύντεμα, και όμως τας περισσοτέρας έκαμε χρεια ότι να μη τας μεταβάλω ποσώς. Μ' όλον τούτο, διά να μη συσκιαζεται η σαφήνεια ή η έμφασις του λόγου, έκρινα ότι έπρεπε να διακρίνω μερικά από τα περιδικά κώλα με το δίστιγμα, : , και με το αντίστροφον του ερωτηματικού, ?. Το ίδιον πράττουν και οι Ευρωπαίοι εις τας μακροσκελείς περιόδους των. Μεταχειρίζομαι προς τούτοις και το λατινικόν επαπορητικόν, !. Ποία έπειτα είναι η χρήσις τούτων των νεοχρήστων στιγμών, τούτο μήτε το εκθέτω κατά το παρόν. Αγκαλά ούτε με λανθάνει ότι και ο Γαζαίος Θεόδωρος διορίζει εις το περί διαστολής όπως τάχα να στίζωνται αι πολύκωλοι περίοδοι· και όμως αυτός ο τρόπος δεν είναι τόσον αισθητικός, μήτε

δίδει εκείνον τον εμφαντικόν τόνον οπού απαιτείται από τας τοιαύτας περιόδους. Προσθέτω προς τούτοις ότι ενίοτε, ή διά την ανάγκην ή διά την ευφράδειαν ή διά την έμφασην οπού εξητείτο, ευρέθηκα ηναγκασμένος να λεξοποιήσω· ότι, διά να ευκολύνω οπωσούν το ύφος ή διά να μη διαφθίρω την φυσικήν του ιδιότητα, παρέβλεψα μερικούς κανόνας της γραμματικής· ότι πολλάς λέξεις, οπού δεν γνωρίζουν μητέρα την ελληνικήν, τας απέρριψα ωςάν τόσας νόθας οπού εμαυρώνουν την ευγένειαν της προφοράς. Το ίδιον εμελέτων να πράξω και με τας επιλοίπους, οπού αφήκα, αλλά προσμένω να ακούσω και την δημόσιον ψηφηφορίαν. Μήτε ας με μεμφθή τινάς εδώ, τάχα διατί καινοτομώ ή διατί δεν ακριβογραμματικίζω. Η καινοτομία ούτε πρέπει να κατηγορήται, πάρεξ όταν ή ανατρέπει ή δυσκολεύει τα πρακτέα· όταν όμως ή τα αυξάνει ή τα εξομαλίζει, τότε μάλιστα' έπρεπε να επαινείται, και επομένως μηδέ της αρμόζει πλέον το όνομα της καινοτομίας ή του νεοτερισμού. Εάν έπειτα το αυστηρόν βήμα των γραμματικών ή με νομίση ή με κηρύξη αμύητον των μυστικών οργίων της γραμματικής μούσης, αλλά περί τούτου εγώ ούτε φροντίζω τόσον και ακούμαι να ειπώ ότι ως και εγώ αξιώθηκα να ακούσω τον χρησιμοδότην αυτής της θεάς.

Περιπλέον προσθέτω ότι με την αφορμήν της μεταφράσεως παρατήρησα και την φυσικήν ιδιότητα του κοινού ύφους. Το ύφος, αυτό καθ' εαυτό, μου εφάνη έντονον, εμφαντικόν, ευφραδές, αλλά κατά το αυτό και παντελώς ελλιπές· και ότι η έλλειψίς του, ανίσως δεν απατώμαι, απ' άλλο να μη πηγάζη, πάρεξ από την αμέλειαν ή από την καταφρόνησην. Μερικοί, διατί το καταφρονούν, προστρέχουν προς το ελληνικόν, και άλλοι, διατί το αμελούν, γράφουν όπως φθάσουν. Μου εφάνη ότι έχει μίαν στενοτάτην συγγένειαν με το ελληνικόν και ότι μήτε δέχεται την επιμιξίαν των άλλων διαλέκτων· και, ανίσως ενίοτε φαίνεται άσχημον, και όμως η άσχημία του ούτε προξενείται, πάρεξ από την συνεισφοράν των ετερογλώσσων λέξεων. Κάθε ελληνική επαρχία ερανίζεται από την διάλεκτον του έθνους οπού επικρατεί. Ο Κωνσταντινουπολίτης τουρκίζει, ο Ηπειρώτης αλβανίζει, ο Φραγκομερίτης ιταλίζει, και ούτω κάθε άλλη παροικία των Ελλήνων το να δανείζεται ξένας λέξεις και να τας μεταπλάττη κατά το μερικότερόν της ιδίωμα το νομίζει τάχα ως άρτυμα, ως ήδυσμα ομιλίας. Και είναι άραγε δυνατόν ότι νοθεύομενον ή βαρβαριζόμενον το ύφος να εξακριβωθή πώποτε; Μου εφάνη ότι αυτό, εάν διορθωθή, ημπορεί να αποβή μία γλώσσα πληρεστάτη, αρκετή διά κάθε ύλην και αξία να συγκριθή με τας πλέον στωμυλοτέρας διαλέκτους της Ευρώπης. Όσον έπειτα διά την διόρθωσην, εγώ ήθελα ειπεί ότι αυτή είναι μία ευκολοτάτη πραγματεία. Και φθάνει ότι να γνωρίζη μητέρα την ελληνικήν, ήγουν εκείνην την πολυχεύμονα πηγγήν των προφορικών χαρίτων, από την οποίαν ημπορεί να δανεισθή ό,τι και αν χρειάζεται. Μου εφάνη ότι οι ιεροκήρυκες, όταν δίδασκουν, και οι σπουδαίοι, όταν συνομιλούν, πρέπει να μεταχειρίζωνται ένα ύφος υψηλότερον από το τετριμμένον. Το ίδιον έπραξαν και πράττουν

και οι Ευρωπαίοι, χωρίς ουδεποσώς να ζημιούνται οι απλούστεροι των. Με τούτον τον τρόπον ολίγον κατ' ολίγον αι ελληνικάί λέξεις συνηθίζονται, και προσέτι ευκολύνεται και η κατάληψις της όλης ελληνικής γλώσσης. Και εις τούτο έπρεπε να φροντίζουν οι γραμματικοί. Μάλιστα άμποτε να ήθελε διορισθούν τρεις ή και περισσότεροι, επίτηδες διά την εξάρθρωση και αύξησιν του κοινού ύφους! Τιοιυτοτρόπως εξακριβώθησαν και αι ευρωπαϊάι διάλεκτοι. Υποκείμενα, ώστε να συνδράμουν με την δαπάνην εις τούτο το αξιέπαινον και αναγκαίον έργον, είναι πολλότατα και ικανότατα. Άλλο ίσως δεν μας λείπεται, πάρεξ ένας ζηλωτής, ένας ένθερμος προστάτης. Αλλ' είτε η Θεία Πρόνοια να μας τον προμηθεύση και αυτόν! Μου εφάνη ότι τούτο το ύφος εχρειάζετο και μίαν γραμματικήν, η οποία να το διαρθρώση και να το θεμελιώση επάνω εις κανόνας. Εγώ, διατί έλαβα το ενδόσιμον να γυμνασθώ και διατί μελετώ ακόμη να γυμνασθώ, μου φαίνεται (και ίσως δεν πλανώμαι) ότι ημπορούν να καταστρώσω μερικούς, πλην φοβούμαι μήπως και η Νέμεσις, οπού πάντοτε ηδύνεται να με κατατρέχη, μου αφαιρέση την ευκαιρίαν. Όποιος έχει τον τρόπον και περιπλέον τρέφει την όρεξιν να ιδή οπωσούν εξηρθρωμένην και ακμάζουσιν την γλώσσαν του, ας μου σημειώση εδώ εις Βενετίαν, επ' ονόματι του αιδεσιμοτάτου και σοφολογιοτάτου κυρίου Σπυριδώνος Μίλλια, του πνευματικού επιτρόπου της περιφανούς αδελφότητος της Βενετίας, και ελπίζω ότι δεν θέλει δυσαρεστηθή. [...]

2. Καταρτζής, «Προς τον αναγινώσκοντα» (της χειρόγραφης μτφρ. των Πολιτικών του G. Réal de Curban)

Ότε κατευοδώθηκε ο υψηλότατός μου αυθέντης κύρος κύρος Μ. Σούτσος βοεβόδας, ηγεμών μεγαλοπρεπέστατος πάσης Ουγγροβλαχίας, εις τον αυθεντικό θρόνο του στο Μπουκουρέστι, κ' έδωσ' ενέργεια, τόνο και δύναμη στα μεγαλοπρεπέστερα της θεοφρουρήτου πολιτείας του μέρη με τη μεγαλόνοιά του, δραστήριό του και μετριότητα, δεν ευχαριστήθηκε εις τούτο, δηλαδή στο να προσπαθή μόνη για την ευδαιμονία του λαού που εμπιστεύθηκε ο Θεός την Υψηλότητά του, αλλά στοχάσθηκε να βοηθήση πολύ τίποτες και το «πατρίδος φίλον έδαφος», την καημένη Ελλάδα. Εστοχάσθηκε πρώτος να βάλη να μεταφράσουνε βιβλία από άλλες γλώσσες στα ρωμαίικα, πράγμα περισπούδαστο και τώρα σ' όλα τα βασίλεια, και πράγμα που το άρχισ' ο Πτολεμαίος, ο οποίος για της Θείας Γραφής τη μετάφραση επλήρωσε λύτρα κ' ελευθέρωσ' εκατό χιλιάδες Εβραίους, όξου απ' τ' αμύθητ' άλλα χαρίσματα, που υπερβαίνουν κάθε πιθανότητα, μ' όλον οπού τα ιστορεί και ο Ιώσηπος*· ο αυτός βασιλεύς, γιατί απόχτησε του Ευριπίδη τα συγγράμματα, έδωσ' άδεια στους Αθηναίους να μπορούν να βγάνουν σιτάρ' απ' τον τόπο του χωρίς να πλερώνουν κανέ-

* Όρα Septante, version de — στην Εγκυκλοπαιδεία.

να κουμέρκι. Αλλά τι άλλο έκαμε ν' αναδώσουν οι τέχνες και επιστήμες εις την Ευρώπη, αφού είχαν εκλείψει τόσους αιώνες, παρά η μετάφραση των ελληνικών βιβλίων εις τα λατινικά με τις άπειρες ευεργεσίες των Μέντιτσηδων, Φραντσέσκου του πρώτου και του πέμπτου Κάρολου;

Το πράγμα τούτο λοιπόν όντας εις τέτοιο βαθμό αναντιρρήτως καλό, δημοφιλές και κρείττον επαίνου, μαζί με άλλους άλλα, επρόσταξε το Ύψος του κ' εμένα να κάμω ρωμαίικα τα «Πολιτικά» του μουσιού Ρεάλ, ο οποίος ήταν ένας κριτής και νομικός άριστος της Φράντσας κατά τη μέση αυτουνού του αιώνα μας. Εγώ και πώς να μη δεχτώ χαρούμενος μιαν προσταγή, που φαίνονταν νά 'ναι τόσο εύκολος ο εκθιβασμός της σ' εμένα, επειδή και, ξέροντας κάμποσα ελληνικά, έχω χρόνια που καταγίνουμαι στα φραντσέζικα, έχω τα καλύτερα και διεξοδικότερα λεξικά, φραντσέζικα και γραικολατίνα, έχω και πολλούς αξιολόγους συγγραφείς, που μπορούσα να βοηθηθώ κάλλιστα εις αυτό το έργο; Με τέτοιο λοιπόν σερμαγέ, τι άλλο μ' έλειπε, παρά ν' αρχίσω να μεταγλωττίζω, μεταβάλλοντας τη δρώσα πτώση σε δρώσα, το ρήμα σε ρήμα, την πάσχουσα πτώση σε πάσχουσα, και τ' άλλα εξής μέρη του λόγου στα οικεία και ανάλογα μέρη του· κ' εκεί που δεν είχα λέξη οικεία, μπορούσα να βάνω ένα ελληνικό σκουριασμένο απ' τον Πολυδεύκη και να κάμω ευθύς τη δουλειά μου. Ει δε κ' η περίοδός μου γένουνταν σκοτεινή, μπορούσα να τον συμβουλευσω και να υποχρεώσω τον αναγνώστη μου να την διαβάση ένα, δύο και πολλές φορές, όσο να την καταλάβη, λέγοντάς τον αποφασιστικά πως από γλώσσα σε γλώσσα ξεπέφτει το νόημα.

Ωχ, τι καλό ήταν να φχαριστιούμουν σε τόσα πολλά εφόδια και ν' αρχινούσα το δρόμο μου, τι χουζούρι ήθελα κάμει, αν περπατούσα την καθημαξευμένη μας στράτα κ' έκαμνα ό,τι είδα να κάμουν και άλλοι πρωτύτερά μου στο ίδιο πράγμα. Η κακοριζικιά μου, όμως, που έφταξα να λάβω ιδέα καλής μετάφρασης και να κάμω θεωρία απάνου σ' αυτήνα, ωσάν οπού είδα το Γαζή να μεταφράζη τον Κικέρωνα «Περί γήρωσ» και νά 'ναι ομορφότερο το ελληνικό, όχι να ξεπέφτη, είδα τον ίδιο να μεταφράζη τον Αριστοτέλη λατινικά και να είν' η μετάφρασή του καλότατη· αφήνω τόσες άλλες μετάφρασες των Ευρωπαίων απ' τα ελληνικά, λατινικά κι' άλλες σύγχρονες γλώσσες, και στα φραντσέζικα και σ' άλλες γλώσσες, που, καθώς λέν' όλοι οι δεινοί σ' αυτά, είναι πολλότατες πολλά εξαίρετες. Είδα μάλιστα τα γυμνάσματα του μουσιού Νταλαμπέρτ, που κάμνει επί τούτου μεταφράζοντας μερικές δυσκολότερες και ευφραδέστερες περικοπές απ' τον Τάκιτο στα φραντσέζικα, τα οποία έχουν αναλόγως την ενδεχομένη ωραιότητά τους, καθώς και τα λατινικά του Τάκιτου. Ύστερα απ' αυτά, πώς μπορούσε να με παρηγορήση η ιδέα ότι μια γλώσσα χαλνά, σα γυρέψη να εκφράση αλληνής νόημα, όντας απ' αυτά πληροφορημένος πως ένας που ξέρει καλά δυο γλώσσες μπορεί να μεταφράση ευφραδώς τίποτεσ απ' τη μια στην άλλη, και νά 'χη τούτο την ανάλογη κ' ενδεχομένη χάρη στη γλώσσα που μετεφέρθηκε, καθώς την είχε και στην πρωτότυπη γλώσσα του;

Δεύτερη κακοριζικιά μου είναι που πρόλαβα να γευθώ ηδονή ζουντανής και καλλιεργημένης γλώσσας στα τούρκικα και φραντσέζικα και να κάμω ομοίως τη θεωρία της. Όθεν τα ρωμαίικα που γράφουν οι σπουδαίοι μας και τα γεμίζουν μ' ελληνικές φράσεις, κλίσεις, σχηματισμούς, μετοχές με πτώσεις και χρόνους, και σύνταξη ελληνική και σχήματα ελληνικά, με τις προσωδίες και την προφορά, τα έχω για βεβιασμένα, για άνοστα, για παρά κανόνα και της μερικής ρωμαίικιας γραμματικής και της γενικής ολωνών των εθνών, ήτοι της γραμματικής επιστήμης. Για ρωμαίικα καθαυτό όμως έχω τα πολιτικά που συντυχαίνουν οι Πολίτες και (πρωτεία πῶχουν όλοι οι πολίτες της μητρόπολης κάθε έθνους) φυσικά με τες λέξεις τους απ' τα ελληνικά και ξενικές γλώσσες, που μια πολυκαιρινή χρήση τις έκαμε νόμιμες, και τις προφέρουν με τη φυσική προσωδία και προφορά, τις κλίνουν με τον τρόπο τους, τις σχηματίζουν με την ιδιοτροπία τους και τις συνθέτουν με τον ιδιωτισμό τους και με τις επίλοιπες φράσεις τους και σχήματά τους, πράγματα που συνιστούν κάθε γλώσσα και την δίδουν είδος και μορφή και την εξεχωρίζουν από άλληνα.

Λοιπόν αυτά τα δύο πράγματα μ' έκαμναν να γνωρίσω ότι όλος ο σερμαγές μου, που είπα, ήταν ξένος σχεδόν και αλλότριος εις το έργο μου, ωσάν οπού τι βοήθεια θα με κάμη κατ' ευθυωρίαν Στέφανος ο Ενρίκος, ο Θησαυρός, ο Σκάπουλας ή ο μουσιού Ντιντερό και Νταλαμπέρτ και Μαρμοντέλ ή όλοι οι χαριέστεροι Έλληνες συγγραφείς, και γραμματικοί οι δεινότεροι, στο να συγγράψω καλά ρωμαίικα ή να μεταγλωττίσω καλά από φραντσέζικα, σε μια γλώσσα που εκείνοι δεν ήξεραν; Οι αρχές της ελληνικής γλώσσας πώς θα ταιριάσουν στη γλώσσα μου αλλιώς, παρά καθώς η πανοπλία ενού γίγαντα σ' έναν πυγμαίο; Άρα εκείνα που με χρειάζονταν ήταν τέτοια λεξικά αξιόλογα, πλην ρωμαίικα, και τέτοιοι ένδοξοι συγγραφείς και γραμματικοί, πλην Ρωμιοί, στα ρωμαίικ' αμέσως· μα τι δυστυχία, όλα μ' έλειπαν με την ολότη, επειδή και στα ρωμαίικα δεν είναι κανένα τεχνικό σύγγραμμα ή λεξικό, αλλά και απ' τ' άλλα συγγράμματα δεν είδα κανένα νά 'ναι φυσικά ρωμαίικο, καθώς συντυχαίνουμε, και ν' ακουμπά σε τίποτες αρχές και στοιχεία, καθώς είν' ετούτο των ων ουκ άνευ, μήτε είδα δύο μας πονήματα* να συμφωνούν σε τίποτες, αμέ όλα νά 'χουν την αταξία και αηδία, και πολλά και την ασάφεια.

Όσο για τις μετάφρασές μας ωσαύτως, όσες είδα δεν έχουν: α) καμιά μέθοδο στη μεταβολή· β) δεν έχουνε την ανάλογη νοστιμάδα πῶχουνε τα πρωτότυπα· γ) δεν έχουν την αυτήν σαφήνεια, που είν' η πρώτη αρετή λόγου**. Σ' αυτήν την αδημονία και αμηχανία μου τι έπρεπε τάχα να κάμω; Να πω πως δε<ν> ημπορώ; Και ποιος με πιστεύει; Έχοντάς

* Μ' όλον τούτο είναι και παραδείγματα άνθρωποι αξιόλογοι που εσύγγραφαν ρωμαίικα καλούτσικα [...].

** Οι καλύτερες μετάφρασές μας είν' κάμποσες κωμωδίες του Μολιέρου και κάμποσες του Μεταστάσιου.

το όλοι μέχρι τούδ' εύκολο πράγμα, τάχα δεν ήθελε μετρηθή η αληθινή αδυναμία μου πρόφαση πολυμερής και φανερή απείθεια; Όθεν μόνη και μόνη για να υποταχθώ στην αυθεντική προσταγή, εκών αέκων έβαλα χέρι στο έργο, μ' όλον οπού ήμουν πληροφορεμένος πως δε θε να το βγάλω στο κεφάλι καθώς θέλω και καθώς έπρεπε, δηλαδή να ακολουθήσω δυο δυσχερέστατες πρόθεσές μου: τη μία, να συγγράψω ευφραδώς τη γλώσσα που συντυχαίνουμε όλοι απού μικροί, καθώς κάμνουν τώρα Εγγλέζοι, Φραντσέζοι κι' όλα τα άλλα ευ πεπολιτευμένα έθνη της Ευρώπης και καθώς το κάμναν πρώτα οι Έλληνες, Ρωμάνοι και Ρωμαίοι, και, την άλλη, να μεταφράσω απ' τα φραντσέζικα στα ρωμαίικα και να έχη αναλόγως την ίδια ουσία και σαφήνεια η μετάφραση με το κείμενο, καθώς οι μετάφρασες που απαρίθμησα. Και πώς να τα κατορθώσω αυτά, που δεν είχα μήτε παραδείγματα, καθώς είπα, να διω και να μιμηθώ, μήτε λεξικά ρωμαίικα, που δεν είν' εν τοις ούσι, μήτε κάνε τίποτες σημειώματα που ν' αναφέρονται στη μετάφραση απ' τα φραντσέζικα, μήτε άλλη καμία βοήθεια πολλή ή ολίγη, αλλά όλα έπρεπε να τα συλλογισθώ, όλα να τα παραθέσω και να τα ζυγιάσω, όλα να τα προμηθεύσω ατός μου, και πώς να τα πιτύχω μοναχός μου όλα; Πράγμα αδύνατο σ' έναν, ας είχε μακάρι του κόσμου την ευφυία και προκοπή, και πράγμα που χρειάζεται εκατοστάδες σπουδαίους και δεκάδες χρόνια για να φανή δουλειά και καρπός· μ' όλα αυτά έκαμα την αυθάδεια και, ξέροντας πως θα κάμω παραπάνω λάθη παρά δουλειά, εμετάφρασα τον παρόντα πρώτο του διαληφθέντος συγγράμματος τόμο. Πλην είπα, ίσως τα λάθη μου, λια τεσπίχ, σαν του Καρτέσιου οι πλάνες, που οδοποίησαν στην αληθινή φιλοσοφία, μπορέσουν και αυτά να οδηγήσουν μια φορά σε μια καλή συγγραφή στα ρωμαίικα και σε μια καλή μετάφραση απ' τα φραντσέζικα. Γένοιτο.

Μένει τώρα να συντύχω ιδιαίτερα για τις ειρημένες πρόθεσές μου, ήτοι για τον τρόπον που συγγράφω και για τη μέθοδο που μεταφράζω, για να μπορή και άλλος να ωφεληθή, α θέλη, απ' τον κόπο μου. Όσο διά το πρώτο, εδώ δε θέλω εκτανθή πολλά, επειδή και διά αυτό έχω καθαυτό ένα συγγραμματάκι, το οποίο το επιγράφω «Σχέδιο ότι η ρωμαίικια γλώσσα, όταν καθώς λαλιέται και γράφετ', έχει στα λογογραφικά της τη μελωδία, και στα ποιητικά της ρυθμό, και το πάθος και την πειθώ στα ρητορικά της· ότι, όντας τέτοια, είναι κατά πάντα καλύτερ' απ' όλες τις γλώσσες και ότι η καλλιέργειά της κ' η συγγραφή βιβλίων σ' αυτήνα είναι γενική και ολική αγωγή του έθνους». Σε τούτο με φαίνεται αρκετά ν' αποδείχνω το σκοπούμενο σ' αυτές τις τρεις πρότασες, στο οποίο και παραπέμπω τον αναγνώστη μου· προσέτι τον στέλνω και στη γραμματική ρωμαίικια και ελληνική, που άρχισα και ήδ' είμαι στο δεύτερο μέρος της. [...]

Ας πούμε στο εξής για το δεύτερο, δηλαδή διά τη μετάφραση καθό μετάφραση. Εγώ, καθώς είπα, βλέποντας το Γαζή και το μουσιού Νταλαμπέρτ και θαυμάζοντας τα φιλοπονήματά τους εις άκρον, επάσχισα να

τους μιμηθώ το κατά δύναμην κ' έκαμα εκείνο που εικάζω νά 'καμαν κ' εκείνοι απλούστατα στις γλώσσες οπού μετάφραζαν' δηλονότι το νόημα, που ήταν στη μεταφρασθησόμενη την περίοδο, στοχάζοιμουν πώς να το εκφράσω γλαφυρά, ανθηρά και φυσικά ρωμαίικα, και με φαίνεται πολλές φορές να το πέτυχα. Όθεν σε πολλές μεριές είν' η μετάφραση ομορφότερη απ' το κείμενο (και τούτο είναι καθαυτό απ' την υπεροχή της γλώσσας μας), σ' άλλες μεριές είναι ίσια-ίσια, και σε πολλότατες χειρότερη. Αν είχα παραδείγματα καλά στη συγγραφή και στη μετάφραση, αν είχα λεξικά ρωμαίικα, αν εγυμνάζοιμουν απ' το δάσκαλό μου απού μικρός να γράφω και να συγγράφω ως τα τώρα σ' αυτήν μου την ηλικία στη γλώσσα μου, σαν κ' εκείνους, ήθελα ντραπή, αν έσφαλνα στα χίλια δέκα· όμως, κατά τα ενάντια περιστατικά που βρέθησαν εκείνοι κ' εγώ, είναι θαύμα και χουνέρι αν εις τα χίλια είπα τα πεντακόσια καλά· ή γιατί να μην καταδεχτώ ύστερ' απ' αυτά να πω την αλήθεια, πως τώρα μαθαίνω να μεταφράζω απ' τα φραντσέζικα και πως εν ταυτώ γυμνάζοιμαι να συνθέτω μετά λόγου ρωμαίικα και να μεταλλεύω την καλλονή τους μέσα στα ίδια; Μ' όλον τούτο αυτό π'καμα 'γώ αν το κάμη άλλος και άλλος, κ' εγκρίνουνται πάλε με κοντύλι από ευφυείς σπουδαίους τα καλά κι' αποδοκιμάζονται τα στραβά, νά που κουλτιβάρετ' η γλώσσα και αποχτούμε βιβλία κ' ιδέες και γλώσσα, τη γλώσσα μας, ως οικειότερο μέσο στην ταχεία και καθαυτό προκοπή ενού ανθρώπου ιδίως και ολόκληρου ενού έθνους κοινώς. Λοιπόν δίδω μονάχος μου κανόνα της αρετής ή κακίας των περιόδων μου, ότι ένας που έχει ιδέα των πολιτικών, διαβάζοντας μιαν, αν την καταλάβη αχρόνως, εκείνη η περίοδος είναι καλά μεταφρασμένη, γιατί έχει την καθαυτό αρετή του λόγου, τη σαφήνεια· ειδέ, ομολογώ πως η περίοδός μου δεν είν' καλή, και δεν επέτυχα· ας επιμεληθή άλλος να την εκφράση καλύτερα· πλην δε συμβουλεύω κανέναν τέτοιο να την ξαναδιαβάση και δεύτερο,* επειδή και δοξάζω πως εκείνος που ξέρει εντελώς μια γλώσσα κ' έχει ιδέα της υπόθεσης, αχρόνως καταλαβαίνει εκείνο που επέρχεται.

Ας πούμε επομένως και μερικούς γενικούς κανόνες που ακολούθησα στη μετάφραση.

Το όνομα ή ρήμα που εσήμαινε κυρίως πράγμα ή ενέργεια το μεταφράζω κυρίως εις τα ρωμαίικα· εκείνο όμως που ήτανε μεταφορικό στα

---

* Ίσως έχω πολλά σφάλματα σ' αυτό μου το γύμνασμα σε μετάφραση, να το πω, και όχι μετάφραση· όμως εκείνο που ξέρω πως είναι σφάλμα να με πειράζ' είναι που δεν μπόρεσα να πιτύχω ακόμη σε όλα τη γραμματική αναλογία, όθεν εξόκειλα κ' εγώ σε πολλά μέρη στα ελληνικά τα νερά· για τούτο χρειάζετ' ένα σύγγραμμα μόνη και μόνη να δώση κανόνες και μέθοδο στην αναλογία, που να μπορούμε να πλουτήνουμε, ναι, τη γλώσσα, να μη θγαίνουμε όμως παντελώς απ' το ύφος μας το ρωμαίικο. Αυτό 'ναι χουνέρι. Αμέ λεξικό ρωμαίικο, να ξετάζη απού μια-μια λέξη το είναι της, τι δεν άξιζε;

φραντσέζικα εμετάφραζα τη μεταφορά του, γιατί δεν ακολουθούσε να έ-
χη την ίδια μεταφορική σημασία και στα ρωμαίικα.

Μερικές φορές, μεταφράζοντας το όνομα και το ρήμα, καθώς έπρεπε
καθένα, δεν εταίριαζε η συνάφειά τους· όθεν αναγκάζοιμουν πότε ν' αφή-
σω το όνομα στον τόπο του και να βάνω άλλο ρήμα κατάλληλο στα ρω-
μαίικα, και πότε τ' ανάπαλιν.

Άλλη φορά πάλε, ένα όνομα που δεν μπορούσα να το εξηγήσω μήτε
κυρίως μήτε μεταφορικός, το ξήγησα βάνοντας το ανάλογο και κατάλ-
ληλό του ρωμαίικα: ένα δάχτυλο γη, δεν μπορούσα να το ξηγήσω πάλ' έ-
τσι, όθεν το ξήγησα: μια πιθαμή τόπο.

Το ουσιαστικό ξηγώντας το απ' τα φραντσέζικα, το επίθετό του δεν
το μετάφραζα πάντα απ' αυτά, αλλά το έδιδα το επίθετό του που ταίρια-
ζε στα ρωμαίικα. Το αυτό έκαμνα και στα επιρρήματα που ν' επίθετα
των ρημάτων.

Εκείνο όμως που μ' έδωσε παραπάνου αγώνα είναι αυτό: οι Φραντσέ-
ζοι έχουν συνήθεια ν' ακολουθούν το ασύνδετο και βάνουν μόνε τις περιό-
δές τους στην αράδα, χωρίς ως επί το πλείστον να τις συνδέουν με σύν-
δεσμους αιτιολογικούς ή άλλους και άλλους. Αυτό λοιπόν μ' έδωσε κόπο,
όσο να βάνω τους τέτοιους σύνδεσμους και να δέσω την μια περίοδο με
την άλλη, ωσάν οπού σ' εμάς δεν αρμόζει παντού το ασύνδετο, όθεν έ-
πρεπε να μελετήσω κάθε περίοδο, για να βάνω τα χρειαζούμενα μόρια.

Εκεί που δεν είχα όρους, έβανα το λόγο τους: *gerprésailles* παράγεται
από μια τού ευτελή λατινισμού λέξη, και μοιάζει να μην είν' ελληνική λέ-
ξη, όθεν έβανα το λόγο της, ατελής πόλεμος· *balises*, έβαλα το λόγο τους,
ήγγουν σημάδια που βάνουν στα ρηγά νερά, για να μην καθίζουνε τα πλεού-
μενα.

Είναι κι' άλλες πολλότατες μερικές παρατήρησες, που, για να τις ει-
πή κανείς όλες, πρέπει να κάμη μια καθαυτό πραγματεία.

Ότι λοιπόν αυτό το βιβλίον είν' αναγκαίο αυτό καθαυτό, η επιγραφή
του το φανερώνει, όντας επιστήμη πολιτικών, και ο ίδιος συγγραφεύς στα
προλεγόμενά του το αποδείχνει, αλλά κ' η μετάφρασή του έχει ιδιαίτερη
κάποια λυσιτέλεια, το να μπορή ένας νέος που σπουδάξει ή και σπούδα-
ξε φραντσέζικα να την μελετά, παραβάλλοντάς την με το κείμενο, γιατί
πληροφορείται καλά-καλά στις σημασίες που επιπολαίως ή πλημμελώς
έμαθε ή μαθαίνει από δασκάλους που δεν ξέρουν τη γλώσσα μας, και στον
αυτόν καιρό εξ επιμέτρου κερδαίνει πλήθος ανθηρές και εύσημες ελληνι-
κές λέξεις και όρους καθώς μπαίνουν σε χρήση εις τα ρωμαίικα· προσέτι
δύναται αυτή να χρησιμεύση και σ' εκείνον που βουληθή να κάμη παρό-
μοιον κόπο μεθοδικό, να μεταφράση άλλο τίποτες, οπού και να δουλεύε-
ται η γλώσσα μας και να αποχτούμε και βιβλία στα ρωμαίικα με τωρινές
λογαριασμένες ιδέες, για να φωτίζεται το έθνος μας και να γίνεται κοινή
η προκοπή με τον ίδιο τρόπο που γέννηκε και στα άλλα έθνη· το οποίο δεν
κατορθώνεται αλλιώς, παρά όταν μπορούμε πρόχειρα και γρήγορα να κα-

ταλαβαίνουμε τις ιδέες των άλλων και όταν μπορούμε να κοινολογούμε ομοίως το τι ξέρουμε σ' άλλους, ό εστί σα συγγράφουμε όλοι στη γλώσσα που λαλούμε, νοούμε και γράφουμε σ' όλην τη ζωή μας. [...]

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΙΙ

1. *Νασρεντίν Χότζας*, τουρκικό χειρόγραφο ή προφορικό υλικό

Το άγνωστο τουρκικό πρότυπο δεν πρέπει, ίσως, να ήταν, στο περιεχόμενό του, μακριά από τη διήγηση αρ. 8 των «Διηγημάτων αστειών του Ναστραδίν χόντζα» του Δ. Κ. Χατζηασλάνη Βυζάντιου, *Μύθοι, μυθιστορίες και διηγήματα ηθικά και αστεία*, Αθήνα 1839, που μεταφράζει από έντυπη τουρκική έκδοση του 19ου αι. (εδώ, όμως, η σκηνή τοποθετείται αλλού, και το ζεύγος των άνισων καρπών είναι το κυδώνι και το σύκο). Το πιθανότερο είναι, όμως, ότι ήταν πολύ πιο λιτό, ή πεζολογικό και ξερό, όπως δείχνουν δημοσιευμένα δείγματα από τουρκικά χειρόγραφα του 16ου, 17ου και 18ου αι.

Ναστρατίν Χότζας (πρώτη γνωστή ελλην. μτφρ., χφ Βυτίνας 1):

Πράξεις και αποφθέγματα του Ναστρατίν χότζα. [...]

α'

Θέρους ἦν ἀκμή και ὁ Ναστρατίν ποτε χότζας περιπατῶν ἐτύγγα-
νεν ἐπί τινα ὁδόν. Τῆς δ' ἀλέας ἐπιδιδούσης, ἐκεῖνος ὡς εἶχε τάχους τρέ-
χων σκιερὸν τινα <τόπον> και περιρρέόμενον ὕδασι καταλαβεῖν κατεπί-
γετο, και ἐγκρατῆς τοῦ πόθου γενόμενος τῷ συνηρεφεῖ τῶν δένδρων και
τοῖς κρυσταλλοειδέσιν ἐπετέρπετο ὕδασι, και τὸ φακεόλιον κατὰ γῆς ἐπι-
θεῖς τὴν κεφαλὴν κατεψύχετο. Ἐνθα και καρυὰν παμμεγέθη ὄρα τινα
και ὑψίκομον και τοῖς καρύοις ὡσπερ βοστρύχοις τισὶ κομῶσαν και κα-
ταβρίθουσαν, και κῆπόν τινα ἐγγιστά που τοῖς ὕδασι κολοκύνθας ὅ,τι
πλείστας και εὐμεγέθεις προφαίνοντα, ὧν τὸ στέλεχος λεπτότατον και
τοῦ τῆς καρυᾶς παραπολὺ ὑπερλειπόμενον. Αὐτὰς δὲ τὰς κολοκύνθας
τῷ μεγέθει ὄλαις πήχεσι τῶν καρύων πλεονεκτούσας ἰδὼν και πρὸς τὸν
οὐρανὸν τὰ ὄμματα ἀνατείνας, τῷ κρείττονι ἄτε δυσανασχετῶν και τὴν
φύσιν μεμφόμενος προσεφθέγγετο: «Τί δήποτε σύ, Θεός, οὐ καλῶς ποιῶν
τὰ μεγάλα τοῖς μικροῖς και τὰ μικρὰ τοῖς μεγάλοις οὐκ ἀναλόγως προ-
σεφαρμότη; Ἐδει γὰρ τὴν μὲν καρυὰν κατὰ ταύτας τὰς κολοκύνθας,
τὴν δὲ κολοκυνθίδα κατὰ τὰ κάρυα ἀναλόγως καρποφορεῖν.» Ταῦτα τοῦ
Ναστρατίν χότζα μετὰ δεινοπαθείας εἰπόντος, και πῶς τῇ φύσει μεμ-
ψιμοιροῦντος, κάρυόν τι τῶν βασιλικῶν ἐκ ταῦτομάτου ῥυέν και ἐπὶ κο-
ρυφῆς αὐτοῦ καταπεπτωκὸς τὸ κρανίον ἐπάταξεν. Ὁ δὲ ἀλγήσας (ἦν

γὰρ τὴν κεφαλὴν ἀνακεκαλυμμένος) καὶ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς φησὶν αὐθις πρὸς τὸν Θεόν: «Μεταμεμέλημαι ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, σὺ δὲ πάντα καλῶς ποιεῖς καὶ σοφῶς. Ἦν γὰρ κατὰ τὰς κολοκύνθας τὸ κατὰ κεφαλῆς πεσόν μοι κάρυον ἦν, φεῦ μοι τῷ δυστυχεῖ· κατέθραυσε γὰρ ἄν μοι τὸ κρανίον.»

Δαπόντες, *Γεωγραφικὴ Ἱστορία* (ἐκδ. E. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, τ. 3):

Ο Ναστρατίν χότζας ποτέ ημέρα μεσημέρι
 δεν ξέρω πού υπήγαινε, καιρός δε καλοκαίρι,
 κ' εκάψωσε κ' εδίψασε και εἶχ' επιθυμήσει
 να εύρη έναν ἴσκιον ο μαύρος, να καθήση·
 και ἡύρε, καθῶς ἤθελε, και ἴσκιον και βρύση
 και ἔδραμε και ἔπιε και εἶχε ξεδιψήσει.
 Πάγει και υποκάτωθεν εις μίαν καρυδίαν
 και κάθεται και ακουμπά επάνω στην ιδίαν,
 βγάλλει και το φακιόλι του, με το να ἦτον κάμα,
 και κάθητ' εκεί μόνος του, ἄλλος κανεῖς αντάμα·
 εκεί ἦτον και κήπος δε, και ἦτον φυτευμένος
 καλοκυθιές και αγγουριές, και ἄλλα γεμισμένους
 καθήμενος λοιπόν εδῶ, κοιτάζοντας τον κήπον,
 κοιτάζοντας και τα νερά της βρύσης οπού εἶπον,
 ἔκανε ζεύκι, ἔφραίνονταν, ὄντας ακουμπισμένος
 στην καρυδιά, ως εἶπαμεν, και ξεφακιολισμένος
 βλέποντας τα καρύδια δε και τα κολοκύθια,
 του ἦλθεν ἕνας στοχασμός, με δίκαιον ἀλήθεια,
 και ἔλεγε πως: «Ἐπρεπε κ' ἦτον της ευταξίας
 να εἶναι τα καρύδια καρπός κολοκυνθίας,
 τα δε γε κολοκύθια καρπός της καρυδίας
 κατὰ τας ρίζας οι καρποί, λόγω αναλογίας,
 παιδί μεγάλο, βέβαια κ' η μάνα του μεγάλη,
 μάνα μικρή, μικρό παιδί», και φρόνιμα ελάλει·
 ὅθεν του κακοφαίνονταν, ὅθεν αγανακτούσε,
 την φύσιν την εμέμφετο, την εκατηγορούσε·
 εἶτα και προς τον ουρανόν ἄνω τα ὄμματά του
 σηκώνοντας, προς τον Θεόν εἶπεν η αφαντιά του:
 «Πῶς συ, ο πάνσοφος Θεός, ο πάντα εν σοφία
 δημιουργήσας και πολλή τάξει και ευταξία,
 τούτο δεν τό ἔκαμες σοφά, δίδοντας τα μεγάλα
 εις τα μικρά, και τα μικρά δίδοντας εις τα ἄλλα;».
 Ο Ναστρατίν χότζας αυτὰ μετὰ δεινοπαθείας
 λέγοντας και μεμφόμενος ἔργα Θεοῦ σοφίας,

ένα καρύδι, πέφτοντας, τον κρούει στο κεφάλι
 γυμνό· και με το κρούξιμο ευθύς γνώσ' είχε βάλει
 και πάραυτα υψώνοντας πάλιν τα όμματά του
 εις ουρανόν προς τον Θεόν, μα και τα χερίά του:
 «Έσφαλα,» είπεν «έσφαλα, τα όσα ελαλούσα
 ως άγνωστος τα έλεγα εγώ και τα μιλούσα,
 διότι συ, καθό Θεός, τα πάντα εν σοφία
 εποίησας, ως έπρεπε, και άκρα συμμετρία·
 αν το καρύδι γαρ αυτό ήτονε κολοκύθι,
 βέβαια το κρανίον μου πάγαινε, κατελύθη».

2. A. Galland (μέσω της ανών. ιταλ. μτφρ. *Novelle arabe*):

[...] Doppo la sua partenza, il Rè della gran Tartaria, mirandosi solo, si rinchiuse nel suo appartamento, si appoggiò ad una finestra, che risguardava sopra il giardino. Questo bel luogo ed il canto di una grande quantità di uccelli, che qui averano il lor ritiro, gli avrebbero somministrato molto piacere, se capace fosse stato di rissentirne, ma lacerato sempre dalla memoria funesta dell'infame azione della Regina, egli fissava men spesso i suoi occhi sopra il giardino, di quello che non li alzasse al Cielo per lamentarsi del suo infelice destino.

Nulladimeno quantunque occupato nelle sue afflizioni, non tralasciò di osservare un'oggetto, che impegnò tutta la sua attenzione. Una porta secreta del Palazzo del Sultano si aprò all' improvviso, e ne uscirono venti Donne, nel mezzo delle quali camminava la Sultana di un'aria, che facevala facilmente distinguere. Questa Principessa credendo, che il Rè della gran Tartaria fosse egli pure alla Caccia si avanzò con le sue donne fin sotto le finestre dell'appartamento di questo Principe, il quale volendo per semplice curiosità osservarle si appostò in tal modo che poteva osservar tutto senza esser veduto. Egli vidde, che le persone, le quali accompagnavano la Sultana per liberarsi da ogni soggezzione si scuoprirono il viso che avevano fino all'ora tenuto coperto, e deposero lunghe vesti che portavano sopra altre più corte; ma se ne restò estremamente maravigliato di vedere, che in quella compagnia che a lui sembrata era tutta composta di donne, vi erano dieci Mori, ogn'uno de quali si accompagnarono con la loro innamorata. La Sultana dal suo canto non stette lungo tempo senza Amante. Ella batè le mani sgridando *Masoud, Masoud*, che un'altro Moro subito discese dalla sommità di un'albero, e corse ad essa lei con molta freta.

L'onestà non permette che si narri tuttociò che passò fra quelle Donne, ed i Mori, e questa è una relazione, che far non si deve. Basta dire, che Schahzenan vidde tanto per giudicare, che suo fratello non era meno infelice di esso lui. I piaceri di questa innamorata truppa durarono fino a mezza notte. Essi si lavarono tutti unitamente insieme in una gran conca di acqua, che

formava uno degli ornamenti più belli del giardino, dopo di che avendo ripigliate le loro vesti, rientrarono per la porta secreta nel Palazzo del Sultano, e Masoud il quale era venuto del di fuori, per dissopra il muro, del giardino, se ne ritornò per lo stesso luoco.

Π. Λαμπαντισιώτης (επιμ.), *Αραβικόν Μυθολογικόν*:

[...] Την δευτέραν ημέραν ο Σχαζινάν, σιριανίζοντας μόνος του εις το παλάτι του, επρόβαλεν εις ένα παραθύρι προς το περιβόλι εκείνο το ευμορφότατον και έπασχε να διώξη την μελαγχολίαν του με την θεωρίαν των πολυποίκιλων δένδρων και με το γλυκόν και εναρμόνιον λάλημα των πουλιών, όταν βλέπει και ανοίγει μία κρυφή θύρα του παλατιού του Αϊδίν προς το περιβόλι, και εβγήκαν είκοσι γυναίκες· αναμέσα εις αυτάς ήτον και η βασίλισσα, η οποία εχώριζεν από τες άλλες από το φόρεμα και από το μεγαλοπρεπές περιπάτημα. Και λογιάζοντας αυτή ότι και ο Σχαζινάν να υπήγεν εις το κυνήγι, εσίμωσεν έως υποκάτω εις τα παραθύρια του παλατιού του, ο οποίος, διά απλήν περιέργειαν θέλοντας να ιδή την βασίλισσαν, εκρύφθη όπισθεν από το παραθύρι, εις τόσον οπού αυτός έβλεπεν όλα τους τα καμώματα, χωρίς να φαίνεται. Και όταν εξεσκεπασαν το πρόσωπόν τους και έβγαλαν τους φερετζέδες, ήτον, οι δέκα, γυναίκες· και οι άλλοι δέκα, αράπηδες, και καθένας εκρατούσε την αγαπητικήν του από το χέρι. Και τότε η βασίλισσα εκτύπησε τα χέρια και εφώναξε: «Μασούδ, Μασούδ», και ιδού εκατέβη από ένα δένδρον ένας άλλος αράπης και έτρεξεν εις την βασίλισσαν. Και την αγκάλιασεν ως αγαπητικός της.

Από τα'ασεληγή καμώματα οπού είδεν ο Σχαζινάν να κάμνη η βασίλισσα, η γυναίκα του αδελφού, και οι άλλες γυναίκες της με τους αράπηδες, τα οποία είναι απαίσιον να τα διηγηθή τινάς, εσυμπέρανεν ότι και ο αδελφός του ήτον εις την αυτήν κατάστασιν με αυτόν και οι γυναίκες των να είχαν την ιδίαν γνώμην.

3. Cervantes, *Don Quijote* (μέσω της ιταλ. μτφρ. Franciosini, *L'ingegnoso cittadino Don Chisciotte...*):

a. [...] ma quello, che in tal caso ho potuto verificare, & trovare ne gli Annali della Mancina è, che egli camminò tutto quel giorno quanto fù lungo, & sul fare della sera il suo Ronzino, & egli non potevano più per la stracchezza, & per la fame, reggersi in piede, & che guardano d'ogn'intorno, se vedevano qualche Castello, o capanna di Pastori, dove ritirarsi, & rihaversi un poco, vedde presso al camino una hosteria, che per lui fù come vedere una stella, che lo guidasse, non dirò sotto qualche portico, ma al sublime palazzo della sua redenzione: cominciò ad affrettare il passo, & giunse là sul tardi. Erano à sorte su la porta due giovanotte, di quelle, che chiamano, di partito, che andavano a Siviglia in compagnia di certi vetturati [...].

b. [...] e Lottario seguì dicendo. Mi pare Anselmo, che tu habbia hora l'ingegno, che hanno sempre i Mori, i quali non si può dar ad intendere l'errore della lor let<te>ra, con l'auttotità della Santa Scrittura, nè con le ragioni cavate dalla speculazione dell'intelletto, nè che siano fondate in articoli di fede, ma vogliono, che gli si diano essempli palpabili, facili, intelligibili, dimostrativi, & indubitabili, con dimostrazioni Matematiche, che non si possono negare come quando dicono: se da due parti uguali leviamo parti uguali, quelle che rimangono son' ancora uguali, & ancorchè non intendino questo con le parole, come realmente non l'intendono, gli hà da mostrar con le mani, e metterglielo dinanzi à gl'occhi, e ne anch'è bastante nissuno à persuadergli con tutto questo; la verità della nostra sacra Religione, e questo stesso modo e termine sarà necessario, ch'io usiteco, perchè la voglia, che t'è venuta è si stravagante, e lontana da quello, che ha ombra di ragionevole, che mi pare habbia à esser tempo perso, quello, ch'io spenderò in farti capace della tua semplicità [...]

Τσερβάντες, Ο πολύξευρος [αγχίνους] ευγενής Δον Κισότης της Μαντσίας, χφ Σγουρδαίου, και χφ Βυτίνας 1:

α. [...] Αμή εκείνα οπού εξεδιάλεξα διά αληθέστερον, και ηύρα εις τα χρονικά της Μαντσίας, είναι πως εκείνος επεριπάτησε όλην την ημέραν, και προς το βράδυ ο Ροντσινάντες του και αυτός δεν ημπορούσαν πλέον από την κούρασην και από την πείναν να σταθούν εις τα ποδάρια και εκοίταζαν τριγύρω να ιδούν κανένα καστέλι, ή καμίαν καλύβαν βοσκών, διά να τραβηχθούν και να ξεκουρασθούν ολίγον. Είδεν κοντά εις την στραταν μίαν οσταρίαν, οπού εις του λόγου του εφάνη ωσάν ένα κάστρον οπού να ταν οδηγή όχι εις κανένα ποταπόν σπίτι, αλλά εις το υψηλόν παλάτι της σωτηρίας του. Άρχισε να περιπατή ογληγορότερα και έφθασεν εκεί το βράδυ.

Ήτον κατά τύχην εις την πόρταν δύο νέες από τες «μαστόρισσες», οπού επήγαιναν εις την Σιβίλιαν συντροφιασμένες από μερικούς αγωγιάτες [...].

β. Ο Λοτάριος ακολούθησε λέγοντας:

«Με φαίνεται, Ανσέλμο, πως εσύ να έχης τώρα την γνώμην οπού έχουν πάντοτε οι Αγαρηνοί, τους οποίους δεν ημπορεί να τους κάμη τινάς να καταλάβουν το λάθος της αιρέσεώς τους μήτε με την Αγίαν Γραφήν, μήτε με άλλα επιχειρήματα του νοός, αλλά θέλουν να τους δώση τινάς παραδείγματα απλά, και οπού να καταλαμβάνονται εν ευκολία, αποδεικτικά και αναμφίβολα, με απόδειξες μαθηματικές, οπού δεν ημπορούν να τες αρνησθούν, ωσάν οπού λέγουν: «Από δύο ισομεγέθη εάν πάρης δύο ίσα μέρη, εκείνα οπού απομείνουν είναι ίσα» και, με όλα τούτα, δεν ημπορεί τινάς να τους καταπέιση. Αυτόν τον ίδιον τρόπον πρέπει να μετα-

χειρισθώ εις εσένα, διότι η επιθυμία σου είναι τόσο παράστρατη και μακρά από το δίκαιον, οπού με φαίνεται πως θέλει να είναι χαϊμένος ο κόπος οπού θέλω κάμει εις το να σε κάμω να καταλάβης την απλότητά σου [...].

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Γενικότερη μορφή της εισήγησης αυτής, για τις «Ελληνικές λογοτεχνικές μεταφράσεις του Διαφωτισμού», είχε προγραμματιστεί να παρουσιαστεί στο τμήμα (ημερίδα) «Μετάφραση Πολιτισμική Πρωτεύουσα του Διαλόγου» που θα εντασσόταν στην Η' Επιστημονική Συνάντηση του Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ (11-14.3.1997), την αφιερωμένη στη μνήμη του Γ. Π. Σαββίδη, εξαιρετικά ευαίσθητου και εύστοχου μεταφραστή από τη γαλλική, αγγλική και άλλες λογοτεχνίες· δυστυχώς, καλοθελητές δεν το επέτρεψαν, και ματαίωσαν την ένταξη της ημερίδας στη Συνάντηση εκείνη. Πάντως η παρούσα μορφή της εισήγησής μου, που διαβάστηκε τελικά σε ημερίδα του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη μετάφραση (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1997), εξακολουθεί να είναι αφιερωμένη στον Γ. Π. Σαββίδη. Στο μεταξύ, το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο κινήθηκαν τρεις «φαναριώτες» μεταφραστές, ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Δημήτριος Καταρτζής και ο Παναγιωτάκης Κοδρικάς, αναλύθηκε από την Άννα Ταμπάκη στην εργασία της «Αντιλήψεις και θεωρίες για την μετάφραση στον 18ο αιώνα. Πρόδρομη ανακοίνωση», *Ο Εραμιστής. Μνήμη Λέανδρου Βρανούση*, 21 (1997), 176-188.

2. Δεν με ενδιαφέρουν, εδώ, ως ξεχωριστό ζήτημα, οι έντυπες και χειρόγραφες μεταφράσεις από νεκρές γλώσσες (αρχαία ελληνικά και λατινικά), πολλές από τις οποίες, όπως οι μεταφράσεις των *Μεταμορφώσεων* του Οβίδιου,

έγιναν από (εν)διάμεση γλώσσα (τη γαλλική).

3. Περισσότερα στοιχεία (και επιλογή βιβλιογραφίας) για μερικά από τα ζητήματα που τίγονται παρακάτω βλ. και στο άρθρο μου «Traduzioni neogreche del XVIII secolo: l'italiano come lingua veicolare» (μτφρ. A. Gentilini), στον τόμο M. Vitti, επιμ., *Testi letterari italiani tradotti in greco (dal '500 ad oggi)*, Messina 1994, σσ. 139-152 (δυστυχώς, η εσπευσμένη ιταλική έκδοση του τόμου οδήγησε σε αρκετές παρατοποθετήσεις φράσεων, τυπογραφικά λάθη κτλ.).

4. Βλ. τα αποσπάσματα που ενδιαφέρουν, εδώ, Επίμετρο I· η δημοσίευση γίνεται με βάση την πρώτη βενετική έκδοση της *Ηθικής Φιλοσοφίας*, τ. 1, Βενετία, A. Bortoli, 1761, σσ. κβ'-κγ', και την έκδοση του Κ. Θ. Δημαρά, επιμ., *Δημήτριος Καταρτζής, Τα Ευρισκόμενα*, Αθήνα, «Ερμής», 1970, σσ. 312-317, 325-327, που, φυσικά, παραλείποντας το κείμενο των μεταφράσεων του Καταρτζή, αποτελεί έκδοση *Ευρισκομένων* του συγγραφέα όσο αποτελεί και η έκδοση των *Ευρισκομένων* του Σολωμού από του Πολυλά. Κατά τα άλλα ενοποιώ την ορθογραφία και στίξη — μη διατηρώντας τις ρητές ιδιορρυθμίες του Μοισιόδακα, π.χ., που εισάγει στις μακροσκελείς περιόδους το «δίστιγμον», : , και το «αντίστροφον του ερωτηματικού», ? , αντί για την άνω στιγμή ή κάποτε και το κόμμα.

5. Βλ., εδώ, Επίμετρο II· τα κείμενα της ομάδας που αφορά τον *Νασρεντίν Χότζα* αναδημοσιεύονται από το άρθρο μου «Ένας Οθωμανός Αίσωπος

στην αυλή των Μαυροκορδάτων και του Όθωνα: Οι πρώτες σωζόμενες ελληνικές μεταφράσεις του *Νασρεντίν Χότζα*», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής* 4 (1993)

7-41, ενώ τα κείμενα των άλλων δύο ομάδων από το άρθρο μου «Traduzioni neogreche del XVIII secolo», ό.π., σην. 3.

S u m m a r y

Giorgos KEHAGHIOGLOU: *Greek Translations of the 18th century: "Transfer or Treason"; "faithful but ugly" – "unfaithful but beautiful"*

The author presents specimens of translated texts into Modern Greek during the 18th century. Three kinds of translations are distinguished: a) a translation which reflects the original *to the letter*; b) a kind of adaptation, which does not generally comply to the sense of the original; and c) a re-creation on the basis of the Greek tradition inquiring into "tried" models, also used in the educational practices of the 18th century.

